

## GIBANJE BENEŠKIH KNEZOV MED MESTI VZHODNEGA JADRANA V 13. STOLETJU (IZBRANI PRIMERI)

Irena BENYOVSKY LATIN

Hrvatski institut za povijest, Opatička 10, Zagreb 10000, Hrvatska

e-mail: ibenyovsky@isp.hr

### POVZETEK

Avtorica v prispevku analizira gibanje posameznih beneških knezov med mesti vzhodnega Jadrana v 13. stoletju, v obdobju po četrti križarski vojni, ko so se Benetke začele intenzivno širiti na vzhod. V tem procesu so zelo pomembno vlogo odigrali predstavniki oblasti (knezi, podestaji, rektorji), ki so nadzorovali novo osvojena območja, znotraj njih uveljavljali beneške zakone in uvajali potrebne institucije ter v Benetkah zasnovane urbanistične modele. V obdobju doža Giacoma Tiepola in pozneje njegovega sina Lorenza avtorica preučuje postavljanje patricijev iz določenih družin, ki so bile blizu novi politiki, pa tudi iz drugih rodbin s teh prostorov. Nekateri knezi so bili poslani v mesta zavoljo doževе politike, drugi iz vojaških ali gospodarskih razlogov, spet tretji z namenom urbanističnega načrtovanja. Ne glede na razlog prihoda pa je bilo njihovo kroženje med mesti vzhodnega Jadrana in tudi širše pomembno za izmenjavo izkušenj in znanj pa tudi za odnose Benetk z lokalnimi skupnostmi.

*Ključne besede:* Benetke, vzhodni Jadran, mesta, položaj rektorja

## SPOSTAMENTI DEI CONTI VENEZIANI TRA LE CITTÀ DELL'ADRIATICO ORIENTALE NEL DUECENTO (CASI SELEZIONATI)

### SINTESI

L'articolo analizza singoli rettori veneziani nelle città dell'Adriatico orientale del XIII secolo, nel periodo successivo alla Quarta Crociata, quando Venezia intensificò la sua espansione verso il Levante. In questo processo, un ruolo molto importante fu svolto dai rappresentanti del governo (conti, podestà, rettori) che vigilavano sulle aree loro affidate e vi applicavano le leggi veneziane, introducevano le istituzioni necessarie e i modelli urbani creati a Venezia. In relazione al periodo del dogado di Giacomo Tiepolo e successivamente di suo figlio Lorenzo si esamina l'insediamento di patrizi di alcune famiglie vicine alla nuova politica, ma anche di altre famiglie presenti in questa zona. Alcuni rettori furono inviati in queste città a seguito della politica del doge o per motivi militari, economici,

*oppure per pianificare la costruzione della città. Qualunque fosse la ragione, la loro circolazione nelle posizioni delle città dell'Adriatico orientale e non solo ebbe un grande impatto sullo scambio di esperienze e conoscenze, ma anche sui rapporti di Venezia con le comunità locali.*

*Parole chiave: Venezia, Adriatico orientale, città, funzione di rettore*

UVOD<sup>1</sup>

Rezultati IV. križarskog rata Veneciju pretvaraju u važnu silu na Sredozemlju početkom 13. stoljeća kada dolazi do duboke promjene u njezinim političkim, teritorijalnim i gospodarskim ciljevima. Glavna mletačka strategija postaje održavanje morske rute od vrha Jadrana prema Levantu kao i uvođenje potrebnih pravnih i administrativnih običaja te urbanih modela oblikovanih prvenstveno u Veneciji (Borsari, 1966, 49–50, 95–56; Cessi, 1943, 76; Jacoby, 2016, 102–103; Benyovsky Latin, 2021b, 6–47; Krekić, 1996). Istočnojadranski gradovi bili su posebno važni, prvenstveno zbog svoje strateške pozicije. U prvoj polovici 13. stoljeća uspostavlja se i/ili potvrđuje mletačka vlast u gradovima sjeverne Dalmacije (Osor, Krk, Rab) te u gradovima srednje i južne Dalmacije (Zadar, Dubrovnik i nakratko Drač).<sup>2</sup> Mletački pomorski put prema Levantu nastavljao se dalje Jonskim morem preko novoosvojenih gradova Krfa, Korona i Modona na jugozapadu Peloponeza pa sve do Krete (Kandije) u Egejskome moru. Preko grada Negropontea Venecija je bila povezana i s Konstantinopolom, a jedna ruta išla je i prema Siriji (novoosvojenim gradovima Akonu i Tiru). Dio stečenoga teritorija Venecija je brzo izgubila – primjerice Drač i Krk – što je istočnojadranske gradove činilo još važnijima (Gasparis, 2005, 233–246; Jacoby, 2001; Jacoby, 2005; Cracco, Arnaldi & Tenenti, 1996, 51–85; Ortalli & Schmitt, 2009; Mueller, 1996, 9–57; Miller, 1908; Nicol, 1992; Pozza, 2004, 48–68).

Polovicom 13. stoljeća osvojena je Korčula, a nekoliko desetljeća kasnije Hvar i Brač te istarski gradovi Poreč, Umag, Rovinj, Piran, Kopar i Sv. Lovreč (Benussi, 1997, 262–263; Darovec, 1996, 41–43).<sup>3</sup> Dakle, u stoljeću nakon IV. križarskog rata Venecija je pokušavala, više ili manje uspješno, s (dis)kontinuitetom zavladata čitavim istočnim Jadranom, ali to joj je uspjelo tek početkom trećega desetljeća 14. stoljeća.<sup>4</sup> Od 50-ak službenika (upravitelja gradova), koje je Venecija tada imala na teritoriju izvan matičnoga grada, čak je njih polovina bilo u gradovima Istre i Dalmacije (Benyovsky Latin, 2021a; Miller, 2007). Ipak, to nije bilo dovoljno da se u gradovima uspostavi suverenitet nad istočnim Jadranom poput onoga postignutoga kasnije, u 15. stoljeću (Benyovsky Latin, 2014, 573–616).<sup>5</sup>

1 Ovaj rad financirao je projekt Hrvatske zaklade za znanost (br. 2055): „Topografija vlasti: istočnojadranski gradovi u srednjovjekovnim prostorima vlasti,“ dalje: TOPOS.

2 Rapska je općina, za razliku od Osora i Krka, vladala cijelim otokom u 12. i 13. stoljeću.

3 Čitavo 13. stoljeće obilježeno je ratovima patrijarha s Venecijom za istarsku baštinu, ali oni su se u konačnici mirovnim ugovorima s Mlečanima 1291. i 1307. godine odrekli prava na njih.

4 Godine 1322. mletačku „zaštitu“ prihvaćaju Šibenik i Trogir, 1327. godine Split, a i Pula 1331. dolazi (trajno) pod njezinu vlast.

5 Mletačka je vlast u 14. stoljeću bila kratkotrajna zbog različitih nepovoljnih okolnosti: unutrašnjih nestabilnosti, kuge 1348. godine te novoga rata s Genovom (1350.–1355.). Istovremeno počinju i sukobi s Ugarskom koja jača s pritiskom na istočni Jadran (osobito od 1344. godine). Ugarski su vladari iz nove anžuvinske dinastije imali ambiciju stvoriti moćnu kontinentalno-pomorsku državu, za što im je vlast nad istočnim Jadranom bila ključna, te su za to koristili veze s hrvatskim velikašima iz zaleđa. U toj „kampanji“ Anžuvinaca 14. stoljeća najuspješniji je bio kralj Ludovik I. Anžuvinski. Slabost Venecije koriste neki gradovi za pobune, ali sve do 1358. godine Venecija uspijeva održati vlast.

Mletačka se vlast u gradovima uspostavljala vojnim pothvatima i/ili diplomacijom i dogovorima, a učvršćivala putem hijerarhijski organiziranih struktura – institucija i službi. Teritorij države bio je podijeljen na područja (rektorate, komitate), koji su bili jedan od temelja mletačkoga administrativnog sustava. Stolujući u gradovima, sjedištima tih rektorata, predstavnici vlasti – rektori, kneževi, potestati (naslovi su ovisili o tradiciji i geografskome području) – nadzirali su državni prostor i provodili odredbe iz središnjice. Oni su u pravilu bili iz redova mletačkih patricija (rjeđe lokalni), a iako su bili glavni politički autoritet u gradovima, bili su prvenstveno duždevi službenici. Morali su provoditi zakone važne za državu, ali i poštivati lokalne zakone i statute, odnosno upravljati u suglasju s komunalnom vlasti koja je zastupala lokalne interese.

Mletačka uprava nije bila organizirana na jednak način u gradovima istočnoga Jadrana, a razlike su ponajviše ovisile o važnosti pojedinoga područja, geografskoj poziciji u odnosu na Veneciju, ali i o zatečenim lokalnim okolnostima (osobito o naslijeđenome stupnju autonomije). Na istočnome Jadranu Venecija je s nekim gradovima imala čvrste kontinuirane veze (primjerice s Rabom i Osorom),<sup>6</sup> dok su neki osvojeni gradovi bili nestabilni (osobito Zadar). Venecija je u 13. stoljeću na istočnome Jadranu primjenjivala sustav zakupnoga kneštva, koje je funkcioniralo od sredine 12. stoljeća, a u nekim gradovima i tijekom cijeloga 13. stoljeća, ali ne uvijek kontinuirano (Beuc, 1953; Fiorentin, 1994; Praga, 1972). Kneževi koji su dobivali zakupno kneštvo bili su snažnije povezani s lokalnom zajednicom, obiteljski, gospodarski i administrativno, a do početka 13. stoljeća često su posjedovali i nekretnine na tome području. Početkom 13. stoljeća, u vrijeme dužda Zianija, zajedno s jačanjem komunalnih institucija, uvodi se javno kneštvo, tj. javna uprava (*regimen*) (Lonza, 2018, 46, 51; Muir, 1995, 744–745) te se na čelo grada postavljaju dužnosnici koji tu ostaju privremeno (2–3 godine), nakon čega su postavljeni na novu poziciju cirkulirajući tako među gradovima i prenoseći utjecaje. I kneževi koji su imali pravo na trajni zakup, na tu su poziciju postavljeni nakon iskustva privremenoga kneštva. Ipak, sustav javnoga kneštva nije zaživio u prvim desetljećima 13. stoljeća jer duljina mandata nije bila vremenski određena (Lonza, 2018, bilj. 47; Gelcich, 1906),<sup>7</sup> a tijekom cijeloga 13. stoljeća sustavi upravljanja povremeno su se mijenjali prema potrebi ako je to bilo u interesu konsolidiranja mletačke vlasti.<sup>8</sup>

U istarskim gradovima, koji su većinom do 70-ih i 80-ih godina 13. stoljeća bili pod vlašću akvilejskoga patrijarha, upravitelji su birani iz mletačkoga, furlanskoga ali i istarskoga gradskog plemstva (Prelog, 2007, 35; Minotto, 1892, 3–47). Oni su također cirkulirali na privremenim pozicijama gradskih upravitelja/načelnika (koji

6 Nisu bili isti uvjeti – mletačke obitelji nisu na Rabu uspjele imati nasljedno kneštvo kao na Krku i Osoru jer je lokalna elita bila uz biskupa pozivajući se na privilegij iz 12. stoljeća.

7 Tako je nakon dva privremena upravitelja u Dubrovniku trajno kneštvo imao Marino Dandolo.

8 Vrlo je važno za ovakvo istraživanje imati sustavne podatke o pozicijama pojedinih kneževa u gradovima istočnoga Jadrana, ali i šire. Za ovo istraživanje korištena je baza podataka TOPOS, koja se izrađuje u okviru istraživačkoga projekta Hrvatske zaklade za znanost (br. 2055): „Topografija vlasti: istočnojadranski gradovi u srednjovjekovnim prostorima vlasti“ (TOPOS).



Slika 1: Karta istočnog Jadrana (izradila: Ivana Haničar Buljan).

se također nazivaju potestatima kao i kasniji mletački dužnosnici), kao što je primjer Varnerija de Gillaca (Pusterla, 1891, 8; Morteani, 1886, 326).<sup>9</sup> Venecija je utjecaj na istarske gradove imala i preko trgovačkih ugovora potpisanih još u 12. stoljeću - s Koprom,<sup>10</sup> Rovinjom, Porečom, Novigradom, Umagom, kao uostalom i s nekim talijanskim gradovima iz regije (Hoquet, 2012; Miller, 2007, 52; Darovec, 2020, 655–688; Vergottini, 1949, 87–104).

Za praćenje kretanja kneževa važno je imati sustavne podatke o njima. Sačuvana građa iz 13. stoljeća vrlo je ograničena – uz razne javno-pravne (primjerice odluke vijeća, naputke kneževima)<sup>11</sup> i privatno-pravne isprave (notarijat) – djelomično se oslanjamo na narativna, ne posve pouzdana djela. Identifikacija pojedinih osoba i njihovih obiteljskih veza otežana je zato što u dostupnim izvorima nailazimo na velik

9 Primjerice, u istarskim gradovima pod vlašću akvilejskoga patrijarha: Varnerio de Gillaco bio je potestat u Poreču 1249.–1250. u vrijeme izgradnje bedema, a 1250. godine bio je i potestat u Koprnu, 1251. godine potestat Pirana, a 1257.–1258. potestat Motovuna.

10 Godine 1182. potpisan je ugovor s Koprom vezano uz prodaju soli.

11 Primjerice vidi: Rizzi, 2015b; Rizzi, 2015a.

broj istih imena (u istoj generaciji) unutar mnogobrojnih grana patricijskih mletačkih obitelji, a koja se pojavljuju bez patronima ili neke druge odrednice (Benyovsky Latin, 2021a). Neke osobe možemo djelomično identificirati na temelju (ne posve pouzdanih) genealogija mletačkoga patricijata (Schulz, 1993, 392), primjerice poznatih genealogija Marca Barbara iz 16. stoljeća (*Famiglie nobili venete*) (ÖNB, Barbaro) odnosno njihovih kompilacija iz 18. stoljeća (ASV, Barbaro). Također, iz 18. stoljeća je i takozvani *Campidoglio Veneto* u četiri sveska autora Girolama Alessandra Capellarija Vivara (BMV, Il Campidoglio). U izvorima se imena navode u različitim oblicima (latinskom, venecijanskom, talijanskom), a u ovome su radu ujednačeni u talijanskome obliku.

#### RAZDOBLJE PRIJE IV. KRIŽARSKOG RATA

U 12. i početkom 13. stoljeća prostor sjevernog Jadrana bio je primaran interes Venecije na Jadranu. U 12. su stoljeću mnogi mletački kneževi koji su tamo stolovali bili duždevi sinovi (Pietro Ziani, Rainerio Polani) (Mlacović, 2012, 163). U Osoru – važnoj strateškoj točki – sustav zakupa kneštva bio je primijenjen još u 12. stoljeću te su mletačke patricijske obitelji imale nasljednu vlast (Beuc, 1953, 1–160; Stefani, 1872, 11–13; Minoto, 1892, 3–47). Iako su tada i u Rabu kneževi doživotno stolovali, rapska je općina bila podložna direktno Veneciji, a ne knezu, s obzirom na prije stečenu autonomiju (Mlacović, 2012, 166).<sup>12</sup> Krčki knezovi (lokalni plemići) Bartol I. i Vid I. dobili su u 12. stoljeću kneštvo na upravu, a njihova se nasljedna vlast održala i u 13. stoljeću, ali ne kontinuirano (Kosanović, 2016, 234).

Za Osor/Cres i za Rab osobito je bila vezana mletačka patricijska obitelj Michieli još od 12. stoljeća. Dužd Vitale Michieli imao je dva sina, Leonarda i Niccolòa, a prvi je oženio, prema kronici Andree Dandola, kćer *Auseri comiti*,<sup>13</sup> a i sam je bio osorski knez (1166.–1174.)<sup>14</sup> (Stefani, 1872, 3; AD, 1938, 287).<sup>15</sup> Niccolò je pak bio rapski knez (1166./1171.–1184.),<sup>16</sup> kojega je potvrdio dužd, njegov otac, ali i službeno su ga izabrali Rabljani (ASV, Barbaro, vol. V, 94; Molmenti, 1888, 474; Fees, 1988,

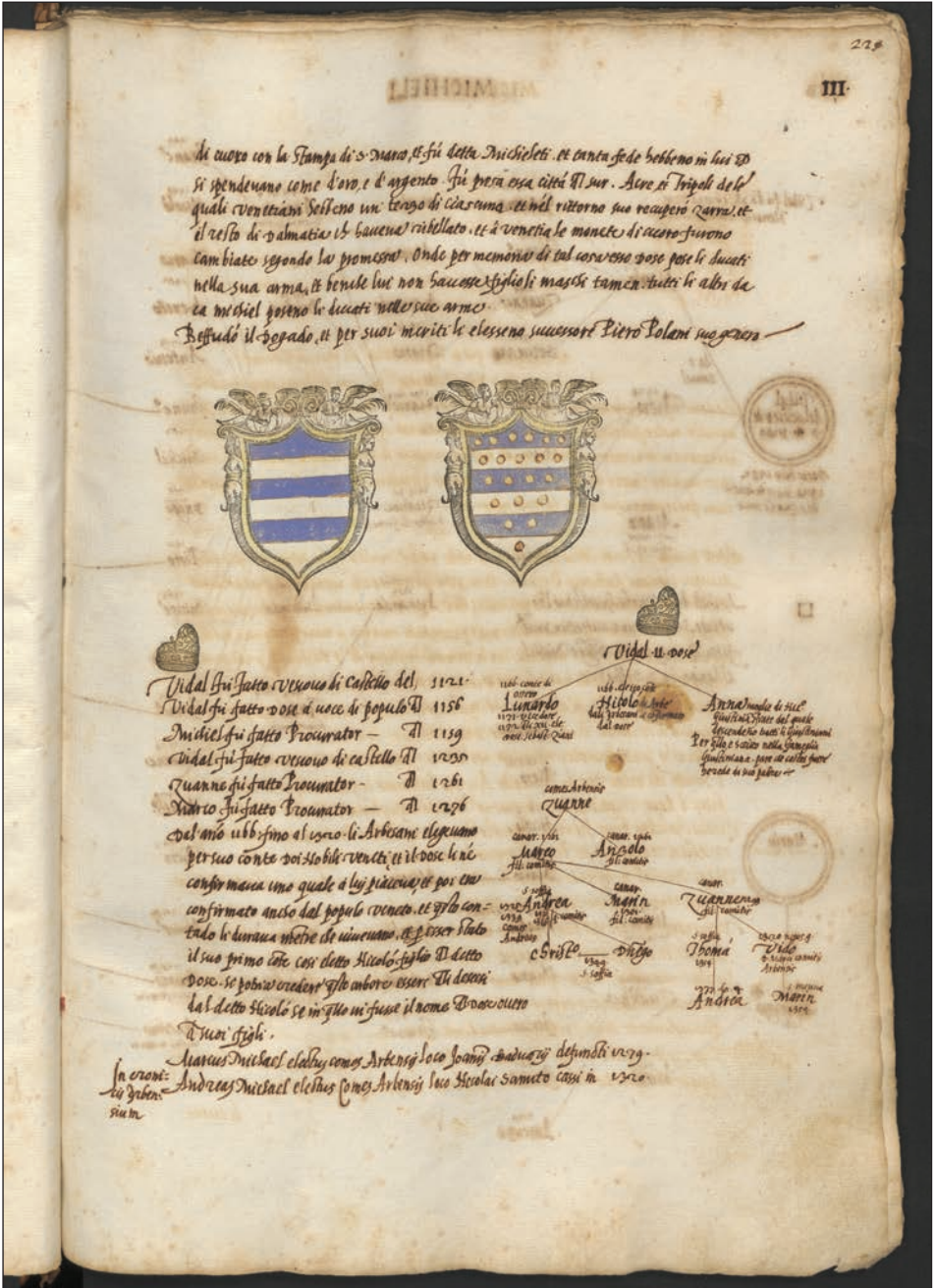
12 Ta je praksa na Rabu funkcionirala s obzirom na rapske privilegije iz 1166. godine dobivene od dužda Vitalea II. Michielija i stupanj autonomije sve do 1320. godine.

13 Zajedno s bratom Niccolòom imao je trgovačko društvo i zajednički patrimonij. (Leonardo je 1175. kao ambasador bio poslan u Konstantinopol.)

14 Prije njega osorski knez bio je Guido Polani, od 1145. godine, također duždev sin.

15 Prema Capellarijevoj genealogiji imali su i trećega brata Domenica; Biblioteca Marciana Venezia, Manoscritti, Girolamo Alessandro Capellari Vivaro, *Campidoglio Veneto*, in cui si hanno l'Armi, l'origine, la serie de gl'huomini illustri et gli Albori della Maggior parte delle Famiglie, così estinte, come viventi, tanto cittadine quanto forastiere, che hanno goduto e che godono della Nobiltà Patritia di Venetia, Codd. It. VII, 15–18 (=8304–8307), voll. 4, di ff. 352, 251, 278, 235 (dalje: BMV, Il Campidoglio); Cap3v78v. Leonardova i Niccolòova sestra, Anna Michieli udala se za Niccolòa Giustiniana.

16 BMV, Il Campidoglio; Cap2v73v; ASV, Barbaro, V, 94.



di cuora con la stampa di s. maria, et fu detta Michielei. et tanta fede habbe no ni lui do  
 si spendevano come d'oro, e d'argento. fu presa essa città di sua. Avea di Tripoli de la  
 quale venetiani seffeno un terzo di caravana. et nel ritorno suo reaperò roma. et  
 il resto di palmaria et bauerna ribellato. et à venetia le monete di cuora furono  
 cambiate secondo la promessa. Onde per memoria di tal successo pose pose li ducati  
 nella sua arma, et vende luc non haueve spogliati mastri tanca. tutti li altri da  
 ca michiel pose no li ducati nelle suo arme.

Bestudo il popado, et per suoi meriti li elesseuo successori Piero Solani suo genero



Vidal fu fatto reuocato di castello del 1121  
 Vidal fu fatto uice di uice di populo di 1126  
 Michiel fu fatto Procurator - di 1139  
 Vidal fu fatto reuocato di castello di 1150  
 Quanno fu fatto Procurator - di 1161  
 Michiel fu fatto Procurator - di 1176

del año 1180 fino al loro li Arsenari eleguano  
 per suo conte doi nobili veneti et il uice li è  
 confirmato uno quale a lui piaceua et poi era  
 confirmato ancho dal populo veneto. et quello con-  
 tado li duraua meche de uincenzo. et fosse stato  
 il suo primo còe così detto Nicolò figlio di detto  
 uice. se potuo oratore. et lo ambore essere di detto  
 la d' detto Nicolò se in suo ni fuisse il nome di uice ouero  
 di suoi figli.

in oroni  
 li gabri  
 sua m

Andreas Michael electus comes Arsenari suo Johani. Andrus de funditi 1279  
 Andreas Michael electus comes Arsenari suo Nicolai sameto cassi in 1320

Slika 2: Genealogija obitelji Michieli - grana dužda Vitalea II (ÖNB, Barbaro, II, 226).

II, 468).<sup>17</sup> Prema jednoj genealogiji, Leonardov sin Vitale naslijedio je kneževsku poziciju u Osoru,<sup>18</sup> a drugi sin Niccolò bio je knez Raba.<sup>19</sup> Ipak, nakon Leonardove smrti Osor ubrzo (1185. godine) prelazi u ruke obitelji Morosini (grana della Sbarra), odnosno knez postaje Ruggero, moguće sin zadarskoga kneza Domenica<sup>20</sup> (Mitis, 1933, 77; Naratovich, 1853–1861, CII, 77; AD, 1938, 286–292),<sup>21</sup> a čini se i sâm nekada osorski<sup>22</sup> knez (u doba istoimenoga dužda). Odlukom dužda Domenica Morosinnija i otok Koručula 1129. godine dolazi u obiteljsko leno Poponea Zorzija na što se kasnije pozivao Marslio Zorzi, korčulanski (nasljedni) knez iz 13. stoljeća (Šišić, 1900, 226; Foretić, 1940, 38–39; Belamarić, 2005, 22).

Svakako, dužd Ziani potvrđuje zakup Osora braći Robertu, Pietru, Giovanniju i Andrei Morosini 1208. godine.<sup>23</sup> Ruggero II. Morosini bio je rapski knez sredinom 1230-ih (Beuc, 1953, 38–39; Ljubić, 1868a, d. 23, 24–26; Smičiklas, 1906, 12; Ljubić, 1872, 39).<sup>24</sup> S druge strane, pripadnici obitelji Michieli vratili su se nekoliko generacija kasnije na Rab, također kao doživotni kneževi (Marco i Andrea Michieli). Zadrani su pak 1180. godine, nakon smrti kneza Domenica Morosinija, otjerali Mlečane uz podršku ugarskoga kralja Bele III., a Venecija ga ponovno osvaja tek dvadeset i dvije godine kasnije kada je uz pomoć križara razrušila grad. Tada je jedan od prvih kneževa bio pripadnik obitelji Michieli (Pietro Michieli, 1209.–1223.),<sup>25</sup> a pozicija kneza bila mu je vremenski neograničena (ASV, Barbaro, sv. V, f. 94–95, 119; Madden, 2006, 153; Brunelli, 1974, 378). Nakon Michielija u Zadru kneževanje preuzima Marino Dandolo, koji zajedno sa svojim sinom Gra-

- 
- 17 Niccolò je bio oženjen kćerki ugarskoga kralja Ladislava II. Njegov je praunuk, prema Barbaru, bio kasniji rapski knez Marco Michieli; ASV, Barbaro, V, 94.
  - 18 *Lunardo* je 1175. godine, prema Mitisu, izabran za duždeva pomoćnika i napušta otok (Mitis, 1933, 77).
  - 19 BMV, Il Campidoglio; Cap2v73v; ASV, Barbaro, V, 94.
  - 20 BMV, Il Campidoglio; Ca3v118r; Ca3v126r.
  - 21 Osorski knez Leonardo Michieli imao je 1165. godine spor sa zadarskim knezom Domenicom II. Morosinijem, koji je smatrao da mu pripada pola komitata Osora, što mu je dao njegov otac, istoimeni dužd. Iako je na Osoru Leonarda naslijedio njegov sin Vitale, uskoro je poziciju preuzela njegova kći Daria (moguće da je Vitale umro). Daria se pak udala se za Ruggera Morosinija, sina gore spomenutoga zadarskoga kneza Domenica pa time i osorsko kneštvo prelazi iz obitelji Michieli na obitelj Morosini.
  - 22 ASV, Barbaro, vol. V, 322; BMV, Il Campidoglio; Ca3v126r. Prema Mitisu moguće je Domenico imao u zakupu pola otoka, a drugu polovicu imao je njegov brat Roberto (Mitis, 1933, 76).
  - 23 Sinovi Roberto, Pietro, Giovanni i Andrea su za zakup – *pro comitatu* – morali isplatiti duždu dva puta godišnje dvjesto mletačkih libri. Pietro Morosini je u ime braće položio zakletvu duždu. Trebali su otok braniti o svome trošku, primiti mletačke poslanike i galije te slušati mletačko Vijeće. Ako se ne bi držali uvjeta, Osor se vraća, sa svim koncesijama, duždu na raspolaganje.
  - 24 Ruggerova udovica Daria Morosini 1212. godine je u zamjenu za neke posjede na Pagu pokušala nametnuti svojega sina i za rapskoga kneza, ali je obitelji to uspjelo tek sredinom 1230-ih kada Ruggero II. postaje knez Raba. Naime, još je zadarski knez Domenico Morosini od dužda Sebastiana Zianija (1172.–1178.) dobio posjede Cissa (Čaška) i Lun na Pagu, ali je rapska općina ta prava za korištenje posjeda i solana osporila. Prema istraživanjima I. Fees, *Rogierius Mauroceno* bio je rapski knez od 1237. do 1243. godine (Fees, 1988, II, 469). Prema Barbaru, Ruggero II Morosini bio je sin Roberta Morosinija, brata zadarskoga kneza Domenica; ASV, Barbaro, V, 322–323.
  - 25 Prvi zadarski knez bio je nekadašnji zapovjednik flote na Jadranu Vitale Dandolo, dužddev rodak; BMV, Il Campidoglio; Cap3v73v.



tonom tu ostaje do 1233. godine (Ljubić, 1868a, 51, d. LXXVII).<sup>26</sup> U Dubrovniku, koji dolazi pod mletačku vlast 1205. godine, nakon dva privremena kneza, knez Giovanni Dandolo ostaje na vlasti do smrti. (Čini se da Dandoli iz Zadra i Dubrovnika nisu direktno obiteljski povezani.) (Lonza, 2018, bilj. 47; Gelcich, 1906; Brunelli, 1974, 378).

#### POLITIKA DUŽDA GIACOMA TIEPOLA I KNEŽEVI NA ISTOČNOME JADRANU

Prilike se mijenjaju krajem 20-ih i početkom 30-ih godina kada počinje prevladavati politika da se u gradove uvede novi model javne uprave. Tako je još za života kneza Pietra Morosinija u Osoru bio postavljen Niccolò Querini, međutim, on je ubijen 1227. godine (Smičiklas, 1905, 237; Ljubić, 1868a, 44–45).<sup>27</sup> Tu politiku osobito je propagirao novi dužd Giacomo Tiepolo (1229.–1249.), poznat po jačanju pravnih instrumenata te uvođenju naputaka za kneževe (Ortalli, 1998–1999, 418).<sup>28</sup> Dužd Giacomo na strateški važne i/ili nestabilne pozicije postavlja pripadnike sebi bliskih i pouzdanih obitelji (npr. Michieli, Querini), ali i svoje sinove. (Tiepoli su bili poznati zbog naglašenog nepotizma te vrste.) Međutim, u prvome dijelu svoga duždovanja Giacomo Tiepolo je bio fokusiran na probleme s carem Friedrichom II., a nestabilno su razdoblje iskoristili neki gradovi za jačanje vlastite autonomije odnosno pokušaj zbacivanja mletačke vlasti. Duždov sin Pietro bio je postavljen za upravitelja tada pobunjenih gradova Padove i Trevisa (Crouzet-Pavan, 1992, 285; AD, 1938, 296),<sup>29</sup> a bio je i knez u Osoru 1234.–1236. godine. Međutim, Pietro uskoro umire u borbi protiv Friedricha II. (Mitis, 1933, 77).

Dužd Tiepolo se nakon gubitka gradova iz neposrednoga zaleđa (Vicenze, Verone, Padove i Trevisa) više okreće istočnome Jadranu. Godine 1236. u Dubrovnik je za kneza poslan duždov drugi sin, Giovanni Tiepolo, koji je služio privremeno (dvije godine) u gradu te je prisegao da će poštovati dubrovačke zakone (Smičiklas, 1906, 32.). Moguće da je za kneževanja Giovannija Tiepola oblikovana i prva veća zakonska cjelina dubrovačkoga Statuta.<sup>30</sup> Giovanni je, prema genealogiji Barbaro, 1236. godine bio *capitano general alla ricupera di Zara*, nakon čega dobiva doživotno zakupno kneštvo Osora (Mitis, 1933, 77). Dužd Giacomo Tiepolo 1233. godine za zadarskoga kneza postavlja svojega bli-

26 Godine 1233. Giacomo Tiepolo i Gratono Dandolo Marinov, nekad zadarski i treviški knez, sklapaju mir s Petrom de Aliseriom, načelnikom Trevisa i Lancelottom, sucem i povjerenikom istoga grada. Vitale Dandolo bio je zadarski knez 1205.–1208. godine.

27 U nekim se dokumentima spominje i Marco Querini, od 1224. do 1226., nakon čega dolazi Matteo Giustiniani (Mitis, 1933, 77).

28 *Promissio* dužda Giacoma Tiepola iz 1229. spominje i pravo na regalije (*regalia*) Raba, Cresa i Dubrovnika.

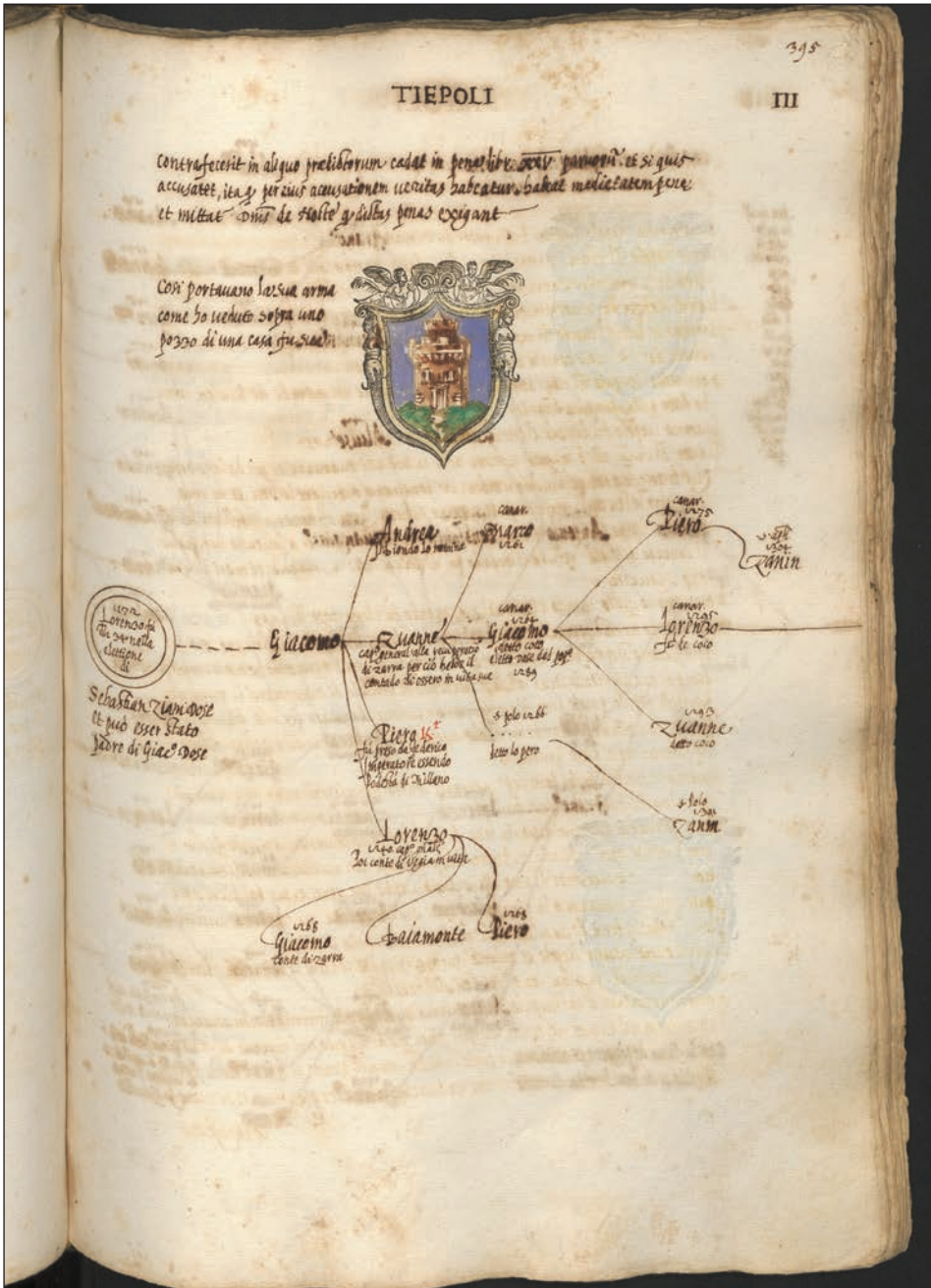
29 Tamo je i Giacomo Tiepolo bio potestat 1226. godine.

30 Dužd Giacomo Tiepolo poznat je po kodificiranju mletačkoga *Statutum novum* 1242.

skog suradnika Giovannija Michielija,<sup>31</sup> koji je imao velikoga upravljačkog ali i pravnog iskustva (Borsari, 1963, 128; Jacoby, 2016, 73–74).<sup>32</sup> Poznato je i da je s još dvojicom patricija (jedan je bio Stefano Badoer) sudjelovao u sastavljanju novoga mletačkog Statuta 1242. godine. Kao privremeni knez stanovao je u kući iznajmljenoj od općine kraj gradskoga zida i crkve Sv. Stjepana,<sup>33</sup> ali je imao i neke privatne posjede (ASV, Miscellanea Ducale, b. 7, fil C, f. 2).<sup>34</sup> Ipak, to je razdoblje kada se, osim doživotnoga kneštva, prekida i praksa posjedovanja privatne imovine u mjestu službe. Kada u Zadru dolazi do nove pobune 1239. godine, istjeranome knezu Michieliju u pomoć stiže duždev sin Giovanni Tiepolo (koji je u pomoć stigao i 1236. godine).<sup>35</sup>

U 13. stoljeću obitelji Querini,<sup>36</sup> Badoer, dio obitelji Michieli i drugi bili su povezani s duždevskom obitelji Tiepolo (odnosno s duždevima Giacomom i njegovim sinom Lorenzom), predvodnicima nove trgovačke aristokracije u Veneciji i pokretačima promjena. S druge strane, tu su bili pripadnici starih aristokratskih obitelji - Dandolo, Morosini, Gradenigo, Giustiniani i drugi (Schulz, 1993, 392; Crouzet-Pavan, 1993, 392; Pozza, 1982). U Zadru je, nakon pobune 1242. godine, knezom postao iskusni Michael Morosini, a s njim dolazi i pratnja od deset naoružanih ljudi iz Venecije (Ljubić, 1868a, 61, d. 68, 88, 96). Iako je bio pripadnik starih aristokratskih obitelji, Morosinijevo postavljanje na poziciju kneza u ovome razdoblju vjerojatno je bilo potaknuto njegovim vojnim iskustvom, ali moguće i njegovim vezama sa Zadrom ili obiteljskim vezama s ugarskim dvorom. Naime, Morosinijeva kći Tommasina bila je udana za sina ugarskoga kralja (Štefánik, 2008; ASV, Barbaro, sv. V, 323).<sup>37</sup> S druge strane, Michaelov sin Albertino Morosini bio je s Tiepolovom suradnicima, Giovannijem Michelijem i Egidiijem Queriniijem, član Savjeta dužda Maloga vijeća 1250. godine (Jacoby, 2016, 29). Politička podijeljenost i međusobno rivalstvo mletačkih patricijskih obitelji u nekim je područjima utjecalo na pozicije pojedinih kneževa u gradovima, ali sve grane obitelji nisu nužno djelovale isto ili se njihovi pripadnici nisu priklanjali uz

- 
- 31 Prema Barbaru, i Niccolòov unuk bio je neki Giovanni Michieli, koji se – doduše bez spomenute godine – spominje i kao knez u Rabu, a taj je navodno bio i otac Marca Michielija, kasnijega rapskog kneza.
- 32 Prema istraživanjima D. Jacobyja znamo da je Giovanni Michieli 1213. godine trgovao u Coronu i Modonu, a 1224. i 1234. u Coronu, Modonu i na Peloponezu te u Negroponteu, a bio je i jedan od četvorice koji je imao Coron i Modon u zakupu u 20-ima i 30-ima. Od 1227. do 1228. godine bio je *duca di Creta*.
- 33 Za razliku od kuća u najmu, u Zadru su tijekom 12. stoljeća knez Domenico Morosini (sin istoimenoga dužda) i njegov sin Ruggero (kasnije osorski knez) posjedovali vlastitu kuću s kulom, ali ona nakon odlaska Mlečana prelazi u ruke lokalnoga plemića. Moguće je da su u gradovima koje je Venecija davala u nasljedstvo pojedinim obiteljima kneževi živjeli u vlastitim kućama (prije izgradnje kneževih palača).
- 34 Giovanni Michieli, koji je za zadarske pobune bio protjeran, uspješno je tužio općinu za konfisciranje njegovih posjeda u Zadru iako nije dobio plaću za razdoblje pobune.
- 35 Prema Jacobyju Giovanni Michieli je godine 1239. bio potestat u Konstantinopolu.
- 36 Obitelj Querini, jedna od starih obitelji koja se obogatila krajem 12. stoljeća, bila je pak među onima koji su podržavali *homines novi* (novu trgovačku aristokraciju). Slično je bilo i s nekim pripadnicima obitelji Badoer.
- 37 Albertino je bio sin Michelea i Agnese Corner i pripadao je grani Morosini *dalla Sbarra*. Albertino je imao braću Giovannija i Paola te sestru Tommasinu, udanu za sina ugarskoga kralja Stjepana (dakle, njegov je nećak Andrija III., ugarski kralj, zadnji Arpadović).



Slika 3: Genealogija obitelji Tiepolo - grana dužda Giacoma Tiepola (ÖNB, Barbaro, II, 395).

iste struje. Iako su u Veneciji bile prisutne tenzije između stare i nove aristokracije, ipak je bilo mnogo preklapajućih krugova, veza između različitih obitelji koje su se stvarale međusobnim brakovima, individualnim interesima i slično.

Nakon Michaela Morosinija i zadarske pobune, u Zadar je 1243. godine poslan Leonardo Querini, a vojnu ekspediciju predvodio je budući dužd Rainero Zeno (Crozet-Pavan, 1992, 298).<sup>38</sup> Dužd Tiepolo je Leonardu Quriniju odredio da konsolidira vlast u gradu naseljavanjem više mletačkih patricijskih i građanskih obitelji (Ljubić, 1868a, doc. LXXXVIII, 61), što se u konačnici ipak nije provelo.<sup>39</sup> Prema duždovu nalogu navodno je već 1243. godine u Rabu bio sklopljen ugovor s Osorom i Krkom da svojim lađama tri godine brane novo stanovništvo Zadra (Ljubić, 1868a, XCVI, 68). Dužd Tiepolo takvu je kolonizaciju i sâm provodio u vrijeme dok je bio *duca di Candia* (Steno, 1910, 99; Borsari, 1963).

Godine 1243. dužd sin Giovanni Tiepolo, nekadašnji dubrovački knez, postao je osorski knez. (Godine 1236. knez Osora bio je njegov brat Pietro Tiepolo.) Na Krku su na početku Tiepolova duždevanja nasljedno kneštvo i dalje imali lokalni knezovi Krčki (Vido Krčki bio je 1237. godine oženjen za Ceciliju Michieli iz obitelji bliske duždu.) (Čremošnik, 1956, 123), ali i tu se 1243. godine nasljedno kneštvo privremeno zamjenjuje javnom upravom: umjesto Bartola Krčkoga za kneza je postavljen (treći) sin dužda Tiepola (i budući dužd) Lorenzo Tiepolo.<sup>40</sup> Kako objašnjava mletački kroničar Dandolo, dužd je tako odlučio zbog buntovnosti kneževa Osora i Krka (jer su navodno pomogli kralju Beli IV. i Zadranima) (Dandolo, *Chronicon*, XXXVII).

Godina 1243. značila je snažniju prisutnost Venecije na istočnome Jadranu. Tada je i Pula (koja je inače sve do početka 14. stoljeća bila pod – od patrijarha relativnom neovisnom – upravom obitelji) došla pod mletačku vlast oslanjajući se na promletačku frakciju lokalnoga plemstva.<sup>41</sup> (Ipak, u Puli je takva vlast bila kratkotrajna.) Već spomenuti Giovanni Michieli postaje dubrovački knez 1243. godine te potpisuje mir sa srpskim kraljem Stefanom Urošem (Ljubić, 1868a, CIV, 80). Kasnije u Dubrovniku kao kneževe nalazimo (Tiepolima bliske) pripadnike obitelji Querini (ipak, ne iste grane kao u Zadru) – 1245. godine Giovannija Querinija (ASV, Barbaro, sv.

38 Zeno je, prema izvorima, opsjedao grad 55 dana s tisuću lombardskih plaćenika. Napao ga je s morske strane na kojoj nije bio do kraja obnovljen (nakon rušenja početkom 13. stoljeća); Ghezzi, Melville-Jones & Rizzi, 1999, 26–28.

39 *Quod cum Duci nuntiatum foret, gaudio repletus, Michaellem Mauroceno comitem fecit et multis nobilibus et popularibus venetis, divisit inter illos civium bonis, Jadram custodiendum tradidit* (Muratori, 1728). (Giacomo Tiepolo bio je knez Kandije kada je tamo provedena masovna kolonizacija.)

40 Na Krku je knez bio Marco Contareno (1248.–1253.).

41 Grad se tada obvezuje da će za načelnika primati Mlečanina i da bez njihove dozvole neće obnavljati gradske zidine. Godine 1248., na peticiju odbjeglih Zadrana iz Nina, dužd je opozvao ideju kolonista i dopustio povratak u grad te postavio Stefana Giustinijanija za zadarskoga kneza, a svoja dva sina za kneževe u Kvarneru. Kasnije Veliko vijeće odlučuje da kneževi moraju boraviti u gradovima, a istovremeno ne mogu biti i članovi Vijeća ili bilo kojega upravnog tijela u Veneciji.

VI, 290),<sup>42</sup> brata Egidija Querinija, koji je i sam kasnije bio dubrovački knez 1257. godine (kao što je to bio i Giovannijev sin Niccolò) (Jacoby, 2014, 76).<sup>43</sup> Godine 1246. Marino Badoer, iz obitelji sklone “tiepolovskoj” politici, postaje dubrovački knez (Pozza, 1982). Duždev nepotizam pokušao se ipak ograničiti odredbama - kao onom iz 1246. godine kada je zaključeno da dužd ne smije postavljati dalmatinske kneževе bez privole Velikoga vijeća (Ljubić, 1868a, 68, XCIV), ali kasnije ponavljanje slične odredbe ukazuje da se taj postupak pokušavao zaobići. Godine 1249. bilo je ponovno određeno da duždevi sinovi ne mogu biti predstavnici vlasti izvan mletačkoga teritorija ili Istre (Zorzi, 2004, 115).

Godine 1247. zadarski je knez opet pripadnik obitelji Morosini – knez Angelo – kojemu se potvrđuje da treba stanovati u iznajmljenoj kući, koja je nekad pripadala Zadrani Damijanu Varikaši (Ljubić, 1868a, doc. XCIV, 68; Brunelli, 1974, 429). Prema Barbarovoj genealogiji Angelo Morosini bio je brat budućega dužda Marina Morosinija, a 1254. godine bio je i rapski knez (ASV, Barbaro, V, 293, 322).<sup>44</sup> Na Tiepolovom odlasku s duždeve pozicije u Zadru je za kneza postavljen još jedan iskusni pripadnik starih obitelji - Stefano Giustiniani (1248.), koji je prethodno bio i *bailo* u Siriji (Belamarić, 2005, 18), a spominje se i kao dubrovački knez. I ovu obitelj možemo često pratiti na kneževskim pozicijama u 13. stoljeću, osobito u Zadru i Dubrovniku. (Tommaso je također i zadarski knez 1269. godine, a u Dubrovniku je član ove obitelji, Marco, bio dubrovački knez 1272. godine). Prema sačuvanim genealogijama moguće je da su to potomci Niccolòda Giustinanija, koji je s Anom, kćerkom dužda Vitalea Michielija, imao velik broj djece od kojih su ovdje zanimljivi sinovi Orsat, Marino, Giacomo i Filippo te njihova djeca.<sup>45</sup> Ipak, različite genealogije daju i različite podatke o međusobnim obiteljskim odnosima. Giacomovi sinovi su, prema Capellariju, bili Stefano Giustiniani<sup>46</sup> (koji je navodno bio i jedan od izbornika dužda Tiepola),<sup>47</sup> Marino i Marco (prema ovoj genealogiji dubrovački knez 1270. godine), a kao Orsatov sin spominje se i Tomasino. Prema Barbaru Giacomo je imao sinove Marca (rapskoga kneza 1300. godine), Tommasina, Stefana i Marina (ASV, Barbaro, VII; 473; ÖNB, Barbaro, I, 178v).

42 Giovannijev sin Niccolò Querini bio je dubrovački knez dva puta (prije dugogodišnjega kneževanja Giovannija Dandola u Dubrovniku knez je bio Lorenzo Quirini 1207./1208.), ali iz druge grane obitelji.

43 BMV, II Campidoglio; Ca3v265v.

44 Angelo Morosini imao je neke posjede na Rabu koje su naslijedili njegovi potomci, a ne novi knez Giovanni Badoer. Prema Capellariju Angelo Morosini, Pietrovin sin, bio je bratić zadarskoga kneza Michaela Morosinija iz grane dalla Sbara, a obojica su potomci Leonarda, jednoga od sinova dužda Domenica Morosinija; BMV, II Campidoglio, Ca3v128, Ca3v132r. Bratići Angelo i Michele Morosini prema toj su genealogiji izravni potomci dužda Domenica Morosinija odnosno njegova sina Leonarda; BMV, II Campidoglio; Cap3126. Prema istraživanjima I. Fees rapski knez od 1251. do 1254. godine bio je Marco Ziani, sin dužda Pietra Zianija (Fees, 1988, II, 469).

45 BMV, II Campidoglio; Ca2v144v; ASV, Barbaro, VII, 452; ÖNB, Barbaro, I, 173.

46 Stefano Giustiniani bio je moguće šogor Giovannija Dandola, nekadašnjega dubrovačkog kneza (Lonza, 2018, bilj. 74), a i sâm je bio dubrovački knez 1242. godine (Ljubić, 1868b, 107–109).

47 BMV, II Campidoglio; Cap2v138r.

## PROMJENE SREDINOM 13. STOLJEĆA

Nakon duždevanja Giacomina Tiepola dva su sljedeća dužda bili pripadnici starih aristokratskih obitelji: u razdoblju duždevanja Marina Morosinija (1249.–1252.) ponovno se sklapaju ugovori s nekim gradovima, primjerice s Dubrovnikom 1252. godine (Ljubić, 1868a, d. CVI, 82; Cessi, 1985, 171). Tamo je za kneza poslan iskusni vojni zapovjednik Marsilio Zorzi, kasnije nasljedni korčulanski knez (Masè, 2002, 141; Jacoby, 1979, 19–36).<sup>48</sup> Dužd Marino Morosini bio je, prema genealogiji Barbaro, brat nekadašnjega zadarskog kneza Angela Morosinija, koji je navodno bio i rapski knez 1254. godine, a nakon toga *duca Cretensis* (ASV, Barbaro, V, 293). I dužd Marino Morosini bio je *duca di Creta* 1230. godine (Cessi, 1934).

Dužd Rainero Zeno/Geno (1253.–1268.) naglasak je stavio na pomorsku trgovinu (kodificira poznati Pomorski statut 1255. godine) te na uspostavljanje sigurnih strateških luka na putu prema Levantu (Gradenigo, 1767, 27; Crouzet-Pavan, 1992, 285).<sup>49</sup> Nakon pada Latinskoga Carstva 1261. godine dolazi do još većega fokusa na Jadran, a dužd se na pomorskoj ruti oslanja na pojedine mletačke patricije dodjeljujući im zakupno kneštvo. Krk ponovno vraća u nasljedno kneštvo Krčkima 1260. godine, uz jasno popisane uvjete za obje obiteljske loze (Vidova i Škinelina loza) (Ljubić, 1868a, 96, CXII; 93, CXXI; Kosanović, 2016, 234). Dakako, i osnivanje Korčule u tome razdoblju treba gledati i u tome kontekstu – Venecija je novoosvojenu Korčulu 1255. godine dala u nasljedni zakup obitelji Zorzi. Na mjestu postojećega naselja Marsilio Zorzi osniva grad *ex novo* – isplaniran prema najsvremenijim urbanističkim načelima (Belamarić, 2005).

Na Rabu je knez Marco Badoer (1262.–1268.) stekao veliki posjed koji je bio temelj za trajno nastanjivanje obitelji na otoku (Mlacović, 2012, 153). Badoeri su stara patricijska obitelj ženidbenim vezana povezana s obitelji Ziani, ali su se priklonili Tiepolima, a kasnijim sudjelovanjem u uroti Tiepolo-Querini politički oslabili (Pozza, 1982). Badoeri su bili i zadarski kneževi (godine 1257. Marino a 1259. Giovanni).<sup>50</sup> U Dubrovniku je u to vrijeme za kneza postavljen Marco Dandolo, predstavnik starih aristokratskih obitelji (Krekić, 1997, 424; Ljubić, 1868b, 105; Cessi, 1950, 289).

U ovome se razdoblju izbor kneževa i njihovo djelovanje pokušava staviti pod veću kontrolu. Primjerice, u Dubrovniku je 1256. godine bilo određeno da knez treba imati dva pomoćnika Mlečanina (Ljubić, 1868a, 87, CXII). Godine 1258. bilo

48 On u Dubrovnik dolazi, kao iskusni vojskovođa i upravitelj te da sklopi mir s Urošem. Zorzi kao mletački bailo bio uključen u planiranje gradova i drugdje: primjerice 1244. godine, kao mletački bailo u Siriji, redigirao je *memoriale possessionum*, u kojemu se popisuju mletački posjedi (palača upravitelja, *loggia*, *fondaco*, cisterna, kula prema moru).

49 Taj je dužd prethodno imao veliko iskustvo upravljanja gradovima i bio je mletački potestat Chioggie 1228.–1229. (tada je izgrađena kneževa palača), a 1229.–1230. godine bio je veronski potestat.

50 U Zadru je 1256. godine knezu i njegovim savjetnicima bilo zabranjeno primiti darove; Ljubić, 1868a, 86, CX.

je određeno da zadarski knez ne smije trošiti općinski novac bez dozvole Velikoga vijeća te da kneževi ne mogu bez dozvole gradskoga vijeća prekinuti ugovore koje su dogovorili njihovi prethodnici (Ljubić, 1868a, 90, CXVIII). Godine 1267. ponovno se određuje da se dalmatinski kneževi mogu birati *de maiori consilio et consilio rogatorum* kako bi se spriječili privatni interesi (Ljubić, 1868a, 104, CXXXI). Veliko je vijeće godine 1273. odredilo da kneževi u Istri i Dalmaciji ne smiju dati, iznajmiti, prodati ili otuđiti općinski posjed nekome članu svoje obitelji (Cessi, 1931, II, 251).

## DUŽDEVANJE LORENZA TIEPOLA I UROTA TIEPOLO-QUERINI

Nakon Rainera Zena ponovno slijedi razdoblje duždevanja jednoga Tiepola, točnije Lorenza (1268.–1275.), sina slavnoga dužda Giacomina.<sup>51</sup> On je prethodno, kao i njegova braća, bio više puta predstavnik mletačke vlasti - primjerice u Krku, ali dva puta bio je i potestat u Fermu (gdje je 1267. godine dao sagraditi peterokutnu citadelu, takozvanu *Rocca Tiepolo*). I njegovi sinovi bili su mletački kneževi/potestati u gradovima - Pietro u Dubrovniku, a Giacomo u Zadru te (dva puta) Chioggie, a Ferma čak tri puta (Crouzet-Pavan, 1992, 298; TOPOS). Veneciju u tome razdoblju priznaju istarski gradovi Poreč (1267.), Umag (1269.), Novigrad (1269.–1270.), Sveti Lovreč (1271.), a nakratko i Pula (1271. godine, ali grad pod mletačku vlast ipak dolazi tek u 14. stoljeću).<sup>52</sup> To je razdoblje obilježeno mnogim javnim radovima: novim planiranim predgrađima, novim bedemima, izgradnjom luka i prvih kneževih palača, što je lakše pratiti zbog većega broja sustavnih dokumenata (Benyovsky Latin, 2019a).

Dužd Lorenzo Tiepolo u pravilu je podržavao politiku svoga oca i javno kneštvo pa je u Osoru knez s dvogodišnjim mandatom bio Marino Dandolo (1268.?), a nakon njega u izvorima nalazimo sljedeća imena: Tommaso Giustiniani (1272.?), Marco Gradenigo (1274.), Marco Michieli (1276.) (Mitis, 1933, 77–78). Na Rabu ipak na nasljednoj poziciji ostaju kneževi iz obitelji Badoer (Mlacović, 2012, 153; Inchiostri, 1930, 355–456; Pozza, 1982, 55–57). I na nove pozicije u istarskim gradovima postavljani su patriciji iz Tiepolu bliskih obitelji - osobito u gradovima koji su bili strateški važni. Marco Michieli (moguće sin nekada zadarskoga kneza Giovannija Michielija)<sup>53</sup> bio je porečki potestat - i to nedugo nakon što grad dolazi u mletačke ruke te tamo daje sagraditi knežev dvor već 1270. godine<sup>54</sup> (Caprin, 1905, 201; Kandler, 1986, 353, 354, 282–585; Del Bello, 1905, 245–247, 256–264;

51 Lorenzo je bio oženjen za Marchesinu, kćer Boemonda de Brienne.

52 Suparnička obitelj Castropolama godine 1271. ubila je većinu pripadnika obitelji i dovela nakratko Veneciju na vlast (potestat je bio Niccolò Quirino – nekada dubrovački knez).

53 Prema Barbaru rapski knez Andrea bio je Marcov sin, također kneza Raba, a taj je pak bio sin rapskoga kneza Giovannija; (ASV, Barbaro, V, 95). Prema Capellariju, zadarski knez Marco u razdoblju 1278.–1279. bio je sin Vitalea Marinova, čiji je brat Giovanni Marinov bio zadarski knez, a njegov je sin Andrea, rapski knez nakon Marca; BMV, Il Campidoglio; Cap3v73v.

54 Prema opisima narativnih vrela na trgu ispred kneževе palače nalazila i gradska loža.

Prelog, 2007, 80).<sup>55</sup> U Dubrovniku je nakon Lorenza Tiepola 1268. godine knezom bio njegov sin Pietro Tiepolo, a nakon njega kneževi su bili pripadnici u gradu već udomaćenih obitelji Contarini (Marco) i Giustiniani (Marco). Ovaj drugi poznat je po tome što je dao kodificirati dubrovački Statut 1272. godine (Crouzet-Pavan, 1992, 294).<sup>56</sup> Nakon njih u Dubrovniku su kneževi bili Marino Badoer (1273.) pa Tiepolov bliski suradnik Niccolò Querini (1273.–1274.), sin nekadašnjega dubrovačkog kneza Giovannija, a 1274. godine ponovno duždjev sin Pietro Tiepolo<sup>57</sup> (kojemu Veliko vijeće dopušta za pomoćnike uzeti i strance ali i bilježnika).<sup>58</sup> Iste 1274. godine u Zadru je za kneza postavljen Albertino Morosini (Mauroceno) (ASV, Barbaro, sv. V, 333), sin Michaela (koji je, kako je već navedeno, bio savjetnik duždeva oca, dužda Giacoma).<sup>59</sup>

Lorenza Tiepola naslijedio je stariji, relativno neutralan dužd Jacopo Contarini (1275.–1280). Ipak, u njegovom se razdoblju širi Veliko vijeće te postupno dolazi do jačanja onih mletačkih obitelji koje će dovesti do uspona oligarhije (Ortalli et al., 2007, I, 197). U Contarinijevo vrijeme otoci Hvar i Brač dolaze pod mletačku vlast (Ljubić, 1868a, 115, CLXI), a Osorani su 1276. godine zatražili da im se dopusti kneštvo s pravom nasljedstva kakvo su nekad imali, ali to se ostvarilo tek nešto kasnije (Ljubić, 1868a, 112, CLX). Godine 1278. ponovno je bilo odlučeno da se knezovi za Dalmaciju izabiru u Velikome vijeću (Ljubić, 1868a, 104, CLXVII; 118, CLXVII) s time da iduće godine biranje nekih gradskih načelnika na mletačkome teritoriju mora biti dvostruko (Ljubić, 1868a, 123, CLXX). Poslije kneževanja Pietra Tiepola u Dubrovniku, a nakon smrti njegova oca dužda Lorenza 1275. godine (kada je srpski kralj Uroš napao Dubrovnik), kao knez se u izvorima spominje Michaela Morosini (Smičiklas, 1908, 110–111,

55 Takav je bio slučaj i s Koprom, u kojemu je 1269. sagrađena najstarija poznata općinska palača na istočnome Jadranu, a koja je 1278. dolaskom pod mletačku vlast postala sjedište kneza. U Trogiru je općinska palača sagrađena 1272. godine, a postala je kneževo sjedište u 14. stoljeću. U svakome slučaju, smatra se da je porečka palača građena u isto vrijeme kada i peterokutna kula kod vrata prema obali te bedemi koji okružuju grad u antičkome perimetru. To je svakako razdoblje velikih izgradnji u Poreču.

56 E. Crouzet-Pavan donosi podatak da su u Dubrovniku 13. stoljeća bila dva kneza pod imenom Marco Giustiniani, jedan sin pok. Giacoma, a drugi sin pok. Pietra (*Giovanni Dandolo, Marco Giustinian q. Giacomo, Marco Giustinian q. Pietro sont nommés comte de Raguse*; Crouzet-Pavan, Venise et le monde communal, 294). Dubrovački knez koji daje sastaviti Statut 1272. godine, prema Crouzet-Pavan, bio je Marco Giustiniani, Pietrov sin, koji je prije dolaska u Dubrovnik 1270. bio dva puta potestat Firence, 1261. potestat Verone te bailo Acre 1255. i bailo Negropontea 1260. godine. Prema Crouzet-Pavanu Marco Giustiniani, koji je bio knez 1272. godine, nije isti kao onaj koji je postavljen za kneza 1278. godine. Prema Barbarovoj genealogiji Marco Giustiniani bio je Pietrov sin (Ferigov unuk); ASV, Barbaro, VII, 459. Postoji i treći Marco Giustiniani u toj generaciji, koji je imao sina Ugolina; ASV, Barbaro, VII, 465.

57 Prema narativnim vrelima 1275. godine Uroš ponovno napada grad i ruši novouređeno predgrađe u vrijeme dok je Pietro bio u Veneciji uz umirućega oca.

58 Iako je dubrovački notarijat sačuvan od 1277. godine, moguće je postojala i starija knjiga zadužnica iz 1275. godine.

59 Sestra mu je bila udana za ugarskoga kralja. U genealogiji Barbaro zabilježeni su mu sinovi Marino i Michaela (kod Michaela da je *conte Zara* 1309.).



XCVIII) (čija je teta bila udana za sina Stefana Dragutina koji vlada od 1276.). I nakon njega kneževi su pripadnici starih aristokratskih obitelji - Andrea Venier 1277. pa ponovno Marco Giustiniani 1278.<sup>60</sup>

Tiepoli (i krug oko njih) i nakon smrti dužda Lorenza zadržali su kneževske pozicije u Zadru: 1276. godine knez je bio Giacomo Tiepolo, sin nekadašnjega dužda Lorenza.<sup>61</sup> Pretpostavlja se da je tada izgrađena peterokutna kula kraj gradskih vrata i blizu crkve Sv. Stjepana (a kraj kuće gdje su stanovali kneževi) (Benyovsky Latin, 2019a; Smiljanić, 1997, 379–384).<sup>62</sup> Nakon kneževanja u Zadru Giacomo Tiepolo bio je godine 1279. mletački kopneni zapovjednik koji je prisilio Kopar da se preda u ruke Venecije (Gruber & Spinčić, 1924, 140, 302). Tamo je za prvoga kneza bio postavljen Tommaso Querini (vjerojatno Romeov sin, trećega brata spomenutih Egidija i Giovannija)<sup>63</sup>, ali je već 1279. godine potestat Kopa bio budući dužd Giovanni Dandolo (Pusterla, 1891).

U Zadar 1278. godine dolazi Marco Michieli, nekadašnji porečki knez. Tada je u Zadru odlučeno da kneževi više ne žive u iznajmljenoj kući (Ljubić, 1868a, 116–117, CLXVI). Možemo pretpostaviti da se tada planirala izgradnja zadarskoga kneževog dvora kao stalnoga sjedišta kneza, što je zanimljivo jer je isti knez započeo gradnju palače i u Poreču (iako suvremene podatke o zadarskome kneževom dvoru imamo tek s početka 80-ih) (Benyovsky Latin, 2019a).<sup>64</sup> Isti Marco Michieli bio je 1279. godine motovunski potestat (Radossi, 2005), nakon što je Motovun 1276. godine (Cessi, 1931, 66, d. LXXXVIII) došao pod mletačku vlast (prvi je bio Andrea Dandolo).<sup>65</sup> Marco Michieli konačno 1280. godine postaje doživotni knez Raba (Kandler, 1879, 45; Mitis, 1925, 155; Mihelić, 2011).<sup>66</sup> Nakon Marca Michielija 1279. godine zadarskim knezom postao je

60 Prethodno je bio potestat u Chioggi, a Marcova obitelj također je dala je više kneževa u istočnojadranskim gradovima: u Dubrovniku (1242.) i u Zadru (1269. i 1248.) te Osoru (1228.) (TOPOS).

61 Giacomo je (uz kneževsku) imao važnu i vojnu karijeru: 1276. pratio je karavanu prema Siriji.

62 Za takozvanu peterokutnu kulu u Zadru već su istraživači pretpostavili da je bila sagrađena za zadarskoga kneza Giacoma Tiepola koji je upravljao gradom „od 1277. do 1290.“ jer je na njoj sačuvan grb obitelji Tiepolo. Treba reći da je Giacomo Tiepolo bio i zadarski knez, ali u dva navrata 1276./1277. i 1289./1290. godine. U to vrijeme izgrađena je, uz peterokutnu kulu, i još jedna, danas neočuvana, niža kula, a južno takozvana *turris barbarum* (koja se spominje 1270.) te gradski zid između njih. (Sačuvani zupci od šetnice na bedemu uz koji se kula nalazila jednaki su onima na peterokutnoj kuli.) Taj tip peterokutne kule – također kraj vrata prema kopnu - nalazimo i u Poreču, a južno od nje (ali i sjeverno), povezana gradskim bedemom, nalazila se takozvana „okrugla kula“.

63 BMV, Il Campidoglio; Cap3v266v.

64 U ispravi iz 1274. godine spominje se “in palatio uiti (!) nunc comite Jadre morantur ubi consilia Jadre fuerint“, a tada se spominje i da su *consiliarii* Albertina Morosinija u Zadru *Johannis Cornarii et Nicolai Minio*. Godine 1278. odlučuje se graditi i *castellum Jadre* – moguće da je kula Babarum tada pretvorena u kaštel jer se 1281. godine naziva castrum novum (kod Sv. Silvestra). To je i vrijeme dolaska prvoga službenog notara u Zadar – Henrika, koji je djelovao do 1296. godine.

65 Godine 1271., dok je Motovun još bio pod akvilejskom vlašću, potestat je bio Tommaso Michieli.

66 U Osoru se 1278. godine spominje neki Marco Michieli kao knez, ali čini se da to nije isti koji je bio knez Poreča i Zadra, nego njegov imenjak *Michieli de Sesterio Santa Sofja*. Godine 1294. spominje se vjerojatno isti Marco Michieli kao piranski potestat. U Piranu je Marco Michieli bio knez 1294.–1295.

Giovanni Cornaro, koji je inače bio jedan od dvojice savjetnika (*consiliarius*) Albertinija Morosinija u vrijeme njegova kneštva u Zadru 1274. godine (Smičiklas, 1908, doc. 70, 77). (Vjerojatno je i pozicija savjetnika kneza mogla biti jedan korak odnosno “priprema” za poziciju kneza.) U Dubrovniku je za kneza postavljen Marco Giustiniani 1278. godine, a tada u Dubrovnik dolazi i prvi službeni notar Tomasino de Savera.<sup>67</sup> Od godine 1278. spominju se i čestice za stanovanje u najmu na općinskome terenu sjeverno od (privatnoga) predgrađa reguliranoga Statutom 1272. godine.<sup>68</sup>

Promjene koje su u konačnici dovele do urote Tiepolo-Querini jačaju s dolaskom dužda Giovannija Dandola (1280.–1289.), predstavnika tradicionalnih aristokratskih obitelji. Godine 1283. pod mletačku vlast godine dolaze istarski gradovi Piran i Rovinj. Iste se godine kodificira Statut Pirana u kojemu se osigurava podložnost Veneciji, a ne patrijarhu (Franceschi, 1960).<sup>69</sup> (Prvi potestat u Piranu bio je Andrea Dandolo.) (Mihelič, 2011, 37–59).<sup>70</sup> Dužd Giovanni ponovno daje Osor u nasljedni zakup obitelji Morosini 1280. godine i to Marinu, sinu nekadašnjega zadarskog kneza Angela (Miller, 2007, 282; ASV, Barbaro, sv. V, 293; Brunelli, 1974, 429)<sup>71</sup> i nećaku nekadašnjega dužda Marina Morosinija (Ljubić, 1868a, 124, d. CLXXII). Isti Marino Morosini zvan Bačeda (ili Beceda) bio je i koparski potestat prije mletačke vlasti kada daje sagraditi koparsku komunalnu palaču 1269. godine<sup>72</sup> (ASV, Barbaro, sv. V, 293; ÖNB, Barbaro, sv. II, 282v). Nakon njegove smrti Osor na upravu ipak ponovno dobivaju privremeni kneževi (Mitis, 1933, 78).

Braća Marina Morosinijeva su, prema genealogiji Barbaro, bili Piero i Niccolò (ÖNB, Barbaro, sv. II, 282v), ali nije sigurno je li Niccolò bio istoimeni dubrovački knez 1281. godine. Zapravo, prema nekim istraživanjima, Marino Morosini zvan Bačeda (ili Beceda) bio je sin Andree Morosinija (ne Angela), mletačkoga generalnog kapetana koji 1279. godine sudjeluje u gušenju pobune istarskih gradova koji su tražili zaštitu akvilejskoga patrijarha. Ovaj Morosini prema tome je istraživanju sudjelovao u opsadi Kopa, u koji su nakon mletač-

67 Od tada u notarijatu počinje sustavno zapisivanje isprava, a Tomasino zapisuje i *Knjigu odredaba carinar-nice*, koja po prvi puta spominje administriranje javnim prostorom.

68 Moguće *campus*, koji se spominje u odredbi o ulicama iz Statuta 1272. godine; SD, L. V, c. 41.

69 Piran je imao svoj statut već 1274. godine dok još službeno nije priznavao Veneciju, ali je kapetan bio Mlečanin Giovanni Vampolo.

70 U Kopar pak na poziciju potestata i kapetana postavlja 1283. godine svojega prethodnika u gradu, Tommasa Querinija.

71 Godine 1247. Angelo Morosini je zadarski knez. Angelo je, prema Barbaru, bio i rapski knez 1254. godine (ASV, Barbaro, V, 293), a nakon toga *duca Cretensis*.

72 Njegovo je ime zapisano na ploči 1269. godine kada je sagrađena najstarija poznata komunalna palača na istočnome Jadranu, a koja je 1278. dolaskom pod mletačku vlast postala sjedištem kneza. Iako su u 13. stoljeću (sve do vlasti Venecije) priznavali vlast markgorofa (akvilejskoga patrijarha), izborili su se za određenu autonomiju. U tim se okolnostima rade i prve komunalne palače, koje se kasnije transformiraju u sjedišta mletačkoga kneza. Komunalne palače (u Istri kao i u Dalmaciji), za razliku od kneževih dvorova, građene su u središtu grada, uglavnom na glavnome trgu.

ke pobjede kao nadzornici gradnje utvrde u Kopru poslani Ruggero Morosini (budući potestat Kopra) i Pietro (Pierazzo) Gradenigo (također kasniji potestat Kopra, ali i budući dužd).<sup>73</sup>

Godine 1284. dubrovački knez je Michael Morosini iz druge grane obitelji (Albertinov sin). Prema Barbarovoj je genealogiji (ASV, Barbaro, V, 333–334) Co(n) stanza Morisini, kći Michaela Albertinijeva, bila udana za sina ugarskoga kralja, dok je prema recentnim istraživanjima bila udana za Vladislava, sina srpskoga vladara Stefana Dragutina (Salvatori, 2012; Fostikov & Isailović, 2018, 7–46; Štefánik, 2008, 12).<sup>74</sup> Veza Morosinija i srpskoga dvora svakako bi bila korištena u mletačkim diplomatskim aktivnostima u vrijeme opasnosti za Dubrovnik te odabir pripadnika ove mletačke obitelji nije bio slučajan. (Stefana Dragutina je 1282. godine zbacio s vlasti njegov brat Stefan Uroš II. kada počinju nove teritorijalne prijetnje prema Dubrovniku.)

Godine 1286. u Dubrovnik po drugi puta kao knez dolazi Niccolò Querino. Ova je obitelj u Dubrovniku imala mnoge poslovne veze (Krekić, 1997, 27–35; Crouzet-Pavan, 1992, 303),<sup>75</sup> a mreža kontakata pomagala im je i u inozemnoj trgovini (Cessi, 1950, 212–213; Krekić, 1997, 248).<sup>76</sup> U Querinijevo vrijeme oblikuje se novo sjeverno (općinsko) predgrađe i javna ulica koja ga je odvajala od starijega dijela grada (Benyovsky Latin, 2019b). Novi se općinski prostor parcelizira i daje u najam, što se vodilo u novoj Knjizi općinskih nekretnina (Benyovsky Latin & Zelić, 2007, 131), koju godine 1286. uspostavlja kancelar Aço de Titolo. (On je došao u grad kao osobni tajnik kneza Michaela Morosinija.) Moguće podrijetlom iz Teola (Titula)<sup>77</sup> kraj Padove, u čijoj okolini nalazimo niz novih planiranih gradova (Chioggie, Montagnane i ostalih).<sup>78</sup> Dužd Giovanni Dandolo htio je naglasiti ulogu Venecije u gradovima, a upravo u njegovome razdoblju dolazi do gradnje zasebnih kneževih palača na istočnome Jadranu (a slične javne radove pratimo i

73 Giorgio Ravegnani Marino, Morosini. Dizionario Biografico degli Italiani - Volume 77 (2012). U Morosinijevu kodeksu spominje se: „[...] e eciamido per varda del dito Iustinpoli u forteza, lo chastelo dito Liom (!) in paludo dul ponte preso a Chavodistria (!) dita fo fondado sovra do marani, e fato con infinita spexa“; Ghezze & Melville-Jones & Rizzi, 1999, 72.

74 U izvorima se navode različiti podaci.

75 Querini su (kao i Contarini) u Dubrovniku bili aktivno uključeni u lokalna gospodarstva te su bili vlasnici raznih nekretnina u 13. i 14. stoljeću kada se u Dubrovniku spominje jedanaest članova ove obitelji kao i trinaest iz obitelji Contarini. Marco Querini bio je jedan od bogatijih i važnijih, a nakon njega pratimo veći broj kneževa i potestata iz te obitelji na mletačkome teritoriju (Krekić, 2007).

76 Od 1283. do 1289. godine spominju se karavane koje idu od Venecije do Dubrovnika, a odatle prema Levantu. Godine 1281., kada je Venecija zabranjivala svojim podanicima izvoz drva i željeza u prekomorska područja, Akon i Tir bili su izuzeti od ove zabrane, a isto tako i Dubrovnik i Zadar. Iz javnobilježničkih dokumenata znamo da su neki trgovci dolazili iz Akre u Dubrovnik kako bi kupili robove jer je Dubrovnik bio presudna točka za trgovinu robovima na levantinskoj ruti.

77 Za informaciju o podrijetlu prezimena *de Titullo* zahvaljujem kolegi Zoranu Ladiću.

78 Niccolò Querini je prije drugoga kneževanja u Dubrovniku bio potestat u Trevisu (1279.) i Bergamu (1282.). Moguće je da mu je iskustvo iz talijanskih gradova pomoglo u administriranju grada. Zanimljivo da je Niccolò Querini bio uključen u sastavljanje pomorskoga statuta Venecije 1255. godine (a Stefano Badoer mletačkoga kao i Giovanni Michieli).

u drugim dijelovima mletačkoga teritorija) (Öztürkmen, 2002, 271–294; Georgopoulou, 2001, 60–62, 77; Cessi, 1950, 38, 197). Znamo da rapski knez Marco Michieli (nekad porečki i zadarski) od 1283. godine ulaže i u izgradnju rapskoga kneževa dvora i arsenala (Benyovsky Latin, 2019a).<sup>79</sup>

Nakon smrti dužda Giovannija Dandola počinje prava bitka za duždevsku poziciju – ponovno su se Tiepoli pokušali nametnuti na duždevsku poziciju, točnije Giacomo (nekadašnji zadarski knez), koji je bio kapetan vojske u Svetoj Zemlji 1287. godine te kapetan dvadeset galija u Siriji 1289. godine (Crouzet-Pavan, 1992, 298; Ortalli et al., 2007, 205). Ipak se uspijeva nametnuti dužd Pietro Gradenigo, predstavnik starih aristokratskih obitelji (1289.–1311.), a Giacomo Tiepolo 1289. godine po drugi put postaje zadarski knez.<sup>80</sup> Tada u gradu daje popločati temelje gradske luke, uz gradske zidine od arsenala do novoga castruma (na sjeverozapadnome uglu poluotoka) (Zjačić, I, 98, 121, 129; Cessi, 1950, 136, 117). Giacomo Tiepolo bio je oženjen za plemkinju hrvatskoga plemićkog roda Šubića, sestru Pavla Bribirskoga Šubića s kojom je imao sinove Andreu, Baiamontea i Niccolòa. Njegov sin Baiamonte (Bajamonte) bio je poznati sudionik propale zavjere Querini-Tiepolo, kojom se u Veneciji 1310. godine pokušalo svrgnuti dužda Pietra Gradeniga. To je razdoblje bilo vrlo turbulentno i značilo je preokret: dolazi do zatvaranje Vijeća 1297. godine (Serrate) i rata s Genovom.

U Zadru je dužd Gradenigo 1297. za kneza postavio Fiofija Morosinija, Giovannijeva sina i Albertinova nećaka, a čija je sestra bila udana za dužda Pietra Gradeniga.<sup>81</sup> To nije bila jedina duždeva obiteljska povezanost s ovim krajem: duždeva je sestra bila udana za krčkoga kneza Lenarda. Fiofijev bratić Michaele Morosini, Albertinov sin, bio je zadarski knez 1303. i opet 1307. godine, a u međuvremenu (1303.–1306.) i nakon njega (1307.–1309.) knez je bio budući dužd Giovanni Soranzo (sin Antonija, vjerojatno zadarskog kneza 1263. i brat Marina, zadarskog kneza 1291. godine) (Brunelli, 1974, 429)<sup>82</sup> Michaele Morosini ponovno je bio zadarski knez i u vrijeme urote Tiepolo-Querini. U Dubrovniku je u vrijeme katastrofalnoga požara 1296. godine knez bio Marino Morosini, Albertinov sin (brat gore spomenutoga Michaela) (Ljubić, 1868, 107–109). Poznato je da je te 1296. godine u regulaciju Statuta (SD, VIII, 57) uvedeno uvođenje novoga urbanog modela ulica na području današnjega Prijekoga – požarom ispražnjeni

79 Godine 1282. daje se pomoć Hvaranima da sagrađe kuću za kneza i kaštel, „što do tada nisu imali.“ U Piranu se 1283. godine određuje da knezu treba sagrađiti *domum pro habitatione sue e sue familie*. Iste 1283. godine u Zadru se spominje kuća za kneževe savjetnike. Godine 1283. prestaje i najam kuća za stanovanje mletačkih kneževa u Dubrovniku (na današnjoj Držičevoj poljani). Iste su - obje *cum volta* - prodane mletačkim trgovcima nekretninama). Te se godine u Dubrovniku prvi puta spominje *locia domini comitis ante plateam comunis*, moguće sagrađena ispred zapadnoga pročelja utvrde, koja se počinje transformirati u knežev dvor.

80 Nakon Zadra, Giacomo je bio generalni kapetan 1291., a 1300. potestat i kapetan Kopra.

81 Fiofio/Teofilo se spominje kao zadarski knez 1297., a 1287. Chioggie te 1301. *capitaneus galearum*; TOPOS.

82 BMV, II Campidoglio; Cap4v94r.

teren omogućio je novo i suvremenije planiranje grada na općinskom zemljištu (Benyovsky Latin, 2013, 295–326). Ne zna se tko je zaslužan za ovo planiranje, ali je moguće da je nastao pod direktnim mletačkim utjecajem.<sup>83</sup>

Obitelji koje su sudjelovale u uroti bile su okupljene oko Tiepola (Querini, Badoeri) te su bile povezane sa stranim silama. Baiamonte Tiepolo i Marco Querini bili su glavni protagonisti zavjere koja je odraz krize vlasti vezane uz definiranje institucija i podjelu vlasti (Faugeron, 2004, 357–421). I Niccolò Querino, Marcov otac, nekadašnji dubrovački knez,<sup>84</sup> bio je povezan s Baiamonteom Tiepolom (Benyovsky Latin, 2021a). Dužd Gradenigo pisao je potestatu u Kopar da skupi vojsku protiv izdajica i njihovih pomoćnika (Miller, 2007, 101). Tada se u Veneciji osniva Vijeće desetorice, koje je imao zadaću boriti se protiv sličnih zavjera (Praga, 1926, 40–100). To tijelo pokušava doći do urotnika, a neke uspijeva i uloviti. Vrlo važnu ulogu u tome imali su i službenici – kneževi u gradovima. Već 1310. godine dubrovački knez izvještava o Tiepolovoj uroti. Prema kronici Andrije Dandola, *Quarantia* je popisala kneževe istočnojadranskih gradova pod Venecijom da se uključe u potragu (Miller, 2007, 205).<sup>85</sup>

Nakon smrti dužda Gradeniga vrlo je kratko duždem bio pobožni Marino Zorzi (1311.–1312). Pobuna u Veneciji je ugušena, a Baimonte bježi u Dalmaciju – kod rođaka Pavla Bribirskoga Šubića (Battistela, 1901, 5–34; Praga, 1926, 70–71).<sup>86</sup> Baiamonte je čak bio i ninski knez (prije nego što je grad došao pod mletačku vlast) te sudac u Zadru, na što je Vijeće desetorice slalo upozorenja gradu. Godine 1311. ban Pavao Šubić uspio je nakratko osvojiti mletački Zadar (Miller, 2007).<sup>87</sup> Nakon urote Querini-Tiepolo 1310. godine u gradovima češće možemo pratiti kneževe iz “lojalnih” starih obitelji (Gradenigo, Morosini, Giustinian, Sanudo, Zeno, Dandolo, Badoer, Falier), a sve manje (ili uopće ne) pripadnike obitelji Querini, Tiepolo i Badoer, a koje su bile itekako prisutne u 13. stoljeću. Primjerice, Giacomo i Matteo, sinovi Niccolòa Querinija, bili su kneževi kao i njihov otac (njihov brat Marco sudjelovao je u uroti) i svi su maknuti s pozicija kao i obitelj Baiamonte (Crouzet-Pavan, 1992, 305–306). Karakteristično je da su bili povezani i s talijanskim gradovima izvan mletačkoga prostora, primjerice Padovom (Ortalli, 2007, 212). U razdoblju novoga dužda Giovannija Soranza (1312.–1328.), nekadašnjega zadarskog kneza, uspijevaju se sanirati posljedice pobune u Veneciji nakon urote 1310. godine, ali i proširiti mletačka vlast na cijelu Dalmaciju. Međutim, i ovaj je dužd svoje sinove postavljao za knezove istočnojadranskih gradova, među ostalima i onih novoosvojenih: Giacomo, koji je

83 Možda i pod utjecajem drugih talijanskih gradova u kojima taj model nalazimo, odnosno u mjestima s kojima je Dubrovnik trgovački povezan – preko kneževa, notara ili dubrovačkih trgovci.

84 Koji je u međuvremenu bio potestat i kapetan Kopra te potestat Chioggie nekoliko puta; TOPOS.

85 Kneževi Dujam, Marko, Schinella i Nikola iz Krka, potestat iz Hvara i kneževi Dubrovnika i Zadra, Raba i Cresa. Iz Istre se spominje koparski potestat, a ostali – *similis per totam Istriam*.

86 Poslije boravka u talijanskim gradovima, nakon 1315. godine, sklonio se kod rođaka Šubića.

87 Nakon toga je bio potestat u Bologni, koja je bila u neprijateljskim odnosima s Venecijom, a kasnije je bio potestat Trevisa.

bio ambasador u Dalmaciji i Albaniji 1324., godine 1333. postao je splitski knez, a Giovanni je bio trogirski knez 1327., 1329. i 1332. godine. (Marco je bio knez Padove, a Niccolò ambasador Trevisa.)

## ZAKLJUČAK

Venecija je predstavnike svoje vlasti u gradovima birala radi državnih, političkih, vojnih, upravnih i/ili gospodarskih potreba. U pobunjene gradove pragmatično su se slali kneževi s vojnim iskustvom ili oni koji su imali ženidbene veze s vladarima iz zaleđa ili Ugarske. Gdje se smatralo potrebnim, birani su oni s pravnim i administrativnim znanjima ili iskustvom planiranja grada, osobito ako su pripadali krugu oko pojedinih duždeva. Neke od njih može pratiti se kako na prostoru države odrađuju različite pozicije – ambadorsku ili onu vojskovođe i upravitelja grada. Dosta je primjera da su očevi i sinovi (ili braća i bratći) bili postavljani svatko na svoju poziciju u gradovima pod mletačkom vlašću. Pripadnici nekih mletačkih obitelji boravak u gradovima koristili su i pri usponu svoje službe ili za širenje privatnih gospodarskih aktivnosti pa se – radi bolje kontrole i službenika i područja koja su nadzirali – uvode stalna izvješća.

Kneževi su bili važni jer se država oslanjala na njih u upravi i administraciji, ali su morali biti povezani i s lokalnom zajednicom kako bi bili učinkoviti. Stoga je bilo praktično da dolaze u gradove u kojima su već imali ostvarene veze ili u kojima su prethodno bili članovi njihove obitelji. Cirkuliranje pojedinih kneževa sigurno je rezultiralo prenošenjem znanja i iskustva i to ne samo iz središnjice. Kneževu je u pravilu odobravalo mletačko Veliko vijeće na prijedlog dužda i njegovih savjetnika, a bili su birani među mletačkim (rjeđe lokalnim) patricijatom (a rjeđe su birani i među članovima lokalnoga vijeća). Ipak, politička pripadnost nekih obitelji i povezanost s aktualnim duždem također je mogla utjecati na njihov izbor za upravitelja grada u pojedinome razdoblju. Primjerice, dio obitelj Michieli bio je povezan s Tiepolima, predvodnicima nove trgovačke aristokracije u Veneciji. Obitelji Badoer i Querini stare su obitelji koje su se obogatile trgovinom krajem 12. stoljeća, a bili su među onima koji su podržavali *homines novos*. Nasuprot njima bili su pripadnici starih aristokratskih obitelji – Dandolo, Morosini, Gustiniani i drugi. Nove su obitelji u 13. stoljeću na kneževska mjesta gurale svoje duždevu, a imale su čvrste veze s gradovima i utjecaj u Vijeću. Naravno, ponekad je teško rekonstruirati genealogiju različitih grana velikih mletačkih patricijskih obitelji te potom analizirati priklanjanje pojedinih pripadnika nekoj struji. (Sve obitelji nisu dovoljno istražene odnosno za njih nema dostupnih podataka.)

Kneževi u istočnojadranskim gradovima često bili duždevi sinovi. Osim na istočni Jadran neki su duždevi (primjerice Tiepoli) svoje sinove često slali i na funkcije potestata u gradovima Marche (Padovu, Treviso i Veronu) (Pozza, 1988). Također, mnogi su duždevi imali iskustvo upravljanja gradovima istočnoga Jadrana prije svoje konačne pozicije, čime su imali direktan uvid u funkcioniranje urbanih zajednica. Neke su obitelji bile tradicionalno vezane uz

pojedine regije istočnoga Jadrana: primjerice, obitelji Michieli i (jedna grada obitelji) Morosini bile su vezane uz Kvarner i Istru iako su pojedini predstavnici bili kneževi i u strateški važnim gradovima srednje i južne Dalmacije. Drugu granu obitelji Morosini pratimo više u Zadru i Dubrovniku kao i pripadnike obitelji Querini i Giustiniani. Politička podijeljenost i međusobno rivalstvo obitelji utjecalo je i na njihove pozicije u gradovima, ali sve grane obitelji nisu nužno djelovale isto ili se njihovi pripadnici nisu priklanjali uz iste struje. Neki su imali vlastite interese, ali i veze u pojedinim gradovima, te individualne odnose s pojedinim duždevima.

Nisu ni svi gradovi bili jednako važni za Veneciju. Neki su gradovi imali veće značenje od drugih (političko, gospodarsko, simbolično) odnosno bolje veze s Mlecima (zbog kontinuiteta odnosa, geografske blizine i slično). To je sve utjecalo na odluke vezane uz urbanu strukturu gradova i njihovu eventualnu provedbu. Osim konkretnih odluka o izgradnji javnih objekata (palača za predstavnike vlasti, fortifikacija) i onih o kontroli i administriranju gradskih (prvenstveno javnih) nekretnina, utjecaji se mogu pratiti kroz kanale i veze ne samo iz središta, nego i međusobno iz gradova koji su bili unutar iste političke zajednice. Također, mogu se pratiti i preklapajući utjecaji različitih središnjih i regionalnih autoriteta te reakcija lokalne uprave na te odluke. Dakako, pitanje je jesu li „izvan-lokalni“ utjecaji na urbane promjene bili dio planirane političke strategije, uvođenja modela u elementima koji su bili primjenjivi i mogući ili se radilo o *ad hoc* odlukama, koje su se prilagođavale potrebama i bile više ili manje provedene, ovisno o trenutnim geopolitičkim ili financijskim okolnostima i odnosu s lokalnom zajednicom. Sigurno da promjene nemaju veze samo sa strateškim planovima središnjih autoriteta, nego su dobrim dijelom rezultat umjetničkih i društvenih gibanja, mobilnosti stanovnika – graditelja, financijera, ali i predstavnika nove administracije i uprave.

Nedovoljna istraživanja istočnome su Jadranu poklonila dovoljno pozornosti kao prostoru spajanja međuregionalnih mreža ljudi, znanja i kultura premda se u recentnoj literaturi sve više pozornost posvećuje kanalima političke komunikacije između europskih gradova i središnjih vlasti. Komunikacija na toj razini u srednjem je vijeku prvenstveno bila prenošenje i razmjena informacija (znanja, ideja, društvenih vrijednosti, vjerovanja, vrijednosti i normi), koja se najčešće provodila osobnom prisutnošću, kontaktom, ali i simbolima i ritualima. Time se poticalo usvajanje zajedničkoga načina ponašanja i mentaliteta članova neke političke zajednice. Slične vrijednosti, jezik, pravo i vjera olakšavale su oblikovanje zajedničkoga identiteta i osjećaj pripadnosti široj zajednici. Jedan od konkretnih načina uklapanja grada u zajednički prostor vlasti bila je i izgradnja prepoznatljivih javnih građevina, uvođenje i normiranje pravnoga i administrativnoga uređenja te davanje privilegija, što je najčešće bilo prilagođeno središnjoj političkoj tvorbi, ali i gradskoj zajednici.

U ovome su radu izabrani primjeri nekih mletačkih obitelji koje su bile prisutne u pojedinim gradovima istočnoga Jadrana 13. stoljeća, a koji ukazuju na veliku

mobilnost i povezanost mletačkih kneževa tijekom 13. stoljeća te na razloge i posljedice takvoga sustava. Iznimno je važno imati podatke o osobama na javnim dužnostima kako bi se pratila duljina ostanka upravnih predstavnika vlasti, njihove obiteljske veze i gradovi u kojima su boravili, stoga je u radu korištena baza podataka (u izradi: TOPOS). Istraživački pogled iz “ptičje perspektive” važan je kako bi se ustvrdile razlike i sličnosti gradova unutar pojedinih središnjih/regionalnih autoriteta. S druge strane, pogled samo iz pozicije središnjih vlasti prilično je ograničen, stoga je važno pratiti procese i iz lokalne perspektive, a u kontekstu srednjovjekovnih političkih i društvenih realnosti. Važno je istražiti koja je razina promjena bila dugoročna ili kratkoročna, koja je strategija vlasti bila primjenjiva na cijelo područje moći, a koja samo za određene regije ili pojedini grad. Ovo je istraživanje ipak još preliminarno i dio kompleksne slike koju komparativno i interdisciplinarno treba pratiti dulje razdoblje, uz praćenje različitih političkih /gospodarskih i društvenih okolnosti te složenu stvarnost mletačke uprave ali i individualnih lokalnih zajednica istočnoga Jadrana.



MOVEMENTS OF VENETIAN COUNTS BETWEEN CITIES OF THE  
EASTERN ADRIATIC IN THE 13TH CENTURY (SELECT CASES)*Irena BENYOVSKY LATIN*

Croatian Institute of History, Opatička 10, Zagreb 10000, Croatia

e-mail: [ibenovsky@isp.hr](mailto:ibenovsky@isp.hr)*SUMMARY*

*The paper analyses offices of individual Venetian rectors in the eastern Adriatic cities of the 13th century, in the period after the IV Crusade, when Venice intensified its expansion toward the Levant. In this process, a very important role was played by representatives of the authorities (counts, podestàs, rectors) who supervised the areas entrusted to them and applied in them Venetian laws, as well as introducing the necessary institutions and urban models created in Venice. During the dogeships of Giacomo Tiepolo and later his son Lorenzo, the installation of patricians of certain families close to the new policy, but also of some other families from this area, is analysed. Some rectors were sent to the cities because of the doge's policy or for military, economic reasons, or with the purpose of planning of the city. In any case, their circulation in the governmental positions of the eastern Adriatic and beyond had a great impact on the exchange of experiences and knowledge, but also on Venice's relations with the local communities.*

*Keywords: Venice, eastern Adriatic, cities, function of rector*

## IZVORI I LITERATURA

- AD** – Andreae Danduli Ducis Venetiarum Chronica per extensum descripta (1938). Bologna, N. Zanichelli
- ASV** – Archivio di Stato di Venezia. M. Barbaro, M. – A. M. Tasca, Arbori de' patritii veneti, Genealogie. Miscellanea codici I, Storia veneta 17, 1763.
- ASV** – Archivio di Stato di Venezia. Miscellanea Ducale, b. 5, filza C.
- Battisnola, A (1901)**: L'ultimo ufficio pubblico di Baiamonte Tiepolo. Nuovo archivio Veneto, N.S.a. 1, t. 2/1, 5–34.
- Belamarić, J. (2005)**: Osnutak grada *Korčule*. Zagreb, Ex libris.
- Benussi, B. (1997)**: L'Istria nei suoi due millenni di storia, Venezia-Rovigno. Rovinj, Centro di Ricerche storiche-Rovigno.
- Benyovsky Latin, I. & D. Zelić (ur.) (2007)**: Libri domorum et terrenorum communis Ragusii deliberatis ad afflictum (saec. XIII–XVIII), I. Zagreb-Dubrovnik, Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku.
- Benyovsky Latin, I. (2013)**: Dubrovnik's Burgus of St Blasius in the 13th Century. U: Benyovsky Latin, I., & Z. Pešorda Vardić (ur): Cities of the Croatian Middle Ages: Authority and Property. Zagreb, Croatian Institute of History, 295–326.
- Benyovsky Latin, I. (2014)**: The Venetian Impact on Urban Change in Dalmatian Towns in the First Half of the Fifteenth Century. *Acta Histriae*, 22, 3, 573–616.
- Benyovsky Latin, I. (2019a)**: Governmental Palaces in Eastern Adriatic Cities (13th–15th Centuries). U: Czaja, R., Noga, Z., Opll, F. & M. Scheutz (ur.): Political Functions of Urban Spaces and Town Types through the Ages. Cracow – Torun – Vienna, TNT, Bohlau Verlag, 111–161.
- Benyovsky Latin, I. (2019b)**: Obrtnici i općinsko pregrađe Dubrovnika krajem 13. stoljeća. Poreč, Muzej grada Poreča.
- Benyovsky Latin, I. (2021a)**: Mobilnost i umreženost mletačkih kneževa u istočnojadranskim gradovima u razdoblju od kraja 13. stoljeća do Zadarskog mira (1358.). *Povijesni prilozi*, 61, 193–262.
- Benyovsky Latin, I. (2021b)**: Topography of Power: Venice and the Eastern Adriatic Cities in the Century Following the Fourth Crusade. *The City and the History*, 10, 6–47.
- Beuc, I. (1953)**: Osorska komuna u pravno povijesnom svjetlu. *Vjesnik Državnog arhiva u Rijeci*, 1, 1–160.
- BMV** – Biblioteca Marciana Venezia, Manoscritti. Girolamo Alessandro Capellari Vivaro, Campidoglio Veneto, in cui si hanno l'Armi, l'origine, la serie de gl'huomini illustri et gli Albori della Maggior parte delle Famiglie, così estinte, come viventi, tanto cittadine quanto forastiere, che hanno goduto e che godono della Nobiltà Patritia di Venetia.
- Borsari, S. (1966)**: Studi sulle colonie veneziane in Romania nel XIII secolo. Naples, University of Naples.
- Borsari, S. (1963)**: Silvano, Il dominio Veneziano a Creta nel XIII secolo. Università di Napoli. Napoli, Seminario di Storia Medioevale e Moderna.
- Brunelli, V. (1974)**: Storia della città di Zara dai tempi più remoti sino al 1409. Trieste, Edizioni Lint.

- Caprin, G. (1905):** L'Istria nobilissima II. Trieste.
- Cessi, R. (ur.) (1931):** Deliberazioni del Maggior Consiglio di Venezia, II. Bologna, Nicola Zanichelli.
- Cessi, R. (1934):** Marino Morosini. Enciclopedia Italiana.
- Cessi, R. (1943):** La Republica di Venezia e il problema Adriatico. Padova, Casa editrice dott. Antonio Milani.
- Cessi, R. (ur.) (1950):** Deliberazioni del Maggior Consiglio di Venezia, III. Bologna, Nicola Zanichelli.
- Cessi, R. (1985):** Venezia nel Duecento tra Oriente e Occidente. Venezia, Deputazione editrice.
- Cracco, G., Arnaldi, G. & A. Tenenti (ur.) (1996):** Storia di Venezia. La formazione dello Stato Patrizio 3. Roma, Istituto per la Enciclopedia Italiana.
- Crouzet-Pavan, E. (1992):** Venise et le monde communal: Recherches sur les Podestats vénitiens 1200–1350. *Journal des savants*, 2, 277–315.
- Čremošnik, G. (1956):** Prilog biografiji Mihe Madijeve. *Historijski zbornik*, 9, 1–4.
- Darovec, D. (1996):** Pregled istarske povijesti. Pula, C.A.S.H.
- Darovec, D. (2020):** Priosege zvestobe istrskih mest v 12. stoletju. *Studia Historica Slovenica*, 20, 3, 655–688.
- Del Bello, N. (1905):** Capodistria, la Piazza del comune nell secolo XV. *Pagine istriane*, 11–12.
- Faugeron, F. (2004):** L'Art Du Compromis Politique: Venise Au Lendemain De La Conjuration Tiepolo-Querini (1310). *Journal Des Savants*, 2, 1, 357–421.
- Fees, I. (1988):** Reichtum und Macht im mittelalterlichen Venedig, vol. I–II. Tübingen, Max Niemeyer Verlag.
- Fiorentin, A. M. (1994):** Krk, Splendidissima civitas curictarum. Krk, Naklada Kvarner.
- Foretić, V. (1940):** Otok Korčula u srednjem vijeku do g. 1420. Zagreb, JAZU.
- Fostikov, A. & N. Isailović (2018):** Ugovor o veridbi Vladislava II Nemanjića i Konstance Morozini. *Mešovita građa*, 39, 7–46.
- Franceschi de, C. (ur.) (1960):** Gli statuti di Pirano del 1307. Venezia, Deputazione di Storia Patria per le Venezie.
- Georgopolou, M. (2001):** Venice's Mediterranean Colonies. Architecture and Urbanism. Cambridge, Cambridge University Press.
- Gasparis, C. (2005):** The period of Venetian rule on Crete: Breaks and continuities during the thirteenth century. U: Angeliki, L. (ur.): *The Fourth Crusade and its Consequences / La IVe Croisade et ses conséquences*. Paris, *Réalités Byzantines*, 10, 233–246.
- Gelcich, G. (1906):** Il conte Giovanni Dandolo e il dominio veneziano in Dalmazia ne' secoli di mezzo. Trieste.
- Ghezzo, M. P., Melville-Jones, J. R. & A. Rizzi (ur.) (1999):** The Morosini Codex, I. Padova, Unpress.
- Gradenigo, G. (1767):** Serie dei podestà di Chioggia. Venezia.
- Gruber, D. & Spinčić, V. (1924):** Povijest Istre. Zagreb, Ivan Lesnik.
- Hoquet, J.-C. (2012):** Venise et le monopole du sel. Production, commerce et finance d'une République marchande, 2 vols. Venice, Istituto Veneto di Scienze, Lettere ed Arti; Paris, Les Belles Lettres.

- Inchiostri, U. (1930):** Il comune e gli Statuti di Arbe fino al secolo XIV. Archivio storico per la Dalmazia, 5, IX/52.
- Jacoby, D. (1979):** Crusader *Acre* in the Thirteenth Century: *Urban Layout* and Topography. Studi Medievali, 10, 19–36.
- Jacoby, D. (2001):** Collection of Essays: Byzantium, Latin Romania and the Mediterranean. Aldershot, Variorum.
- Jacoby, D. (2005):** Commercial exchange across the Mediterranean: Byzantium, the Crusader Levant, Egypt and Italy. Aldershot, Variorum.
- Jacoby, D. (2006):** The Venetian government and administration in Latin Constantinople, 1204–1261: a state within a state. U: Jacoby, D. (ur): Travellers, Merchants and Settlers in the Eastern Mediterranean, 19–79.
- Jacoby, D. (2016):** The Expansion of Venetian Government in the Eastern Mediterranean until the late Thirteenth Century. U: Ortalli, G., Schmitt, O. & E. Orlando (ur.): Il Commonwealth Veneziano tra 1204 e la fine della Repubblica. Identità e peculiarità. Venezia, Istituto Veneto di Scienze, Lettere ed Arti.
- Kandler, P. (1879):** Pirano: monografia storica. Parenzo, Tip. di Gaetano Coana.
- Kandler, P. (1986):** Codice diplomatico istriano II. Bomporto, Modena, Tipografia Riva.
- Kosanović, O. (2016):** Družine i potknežini knezova Krčkih na Krku (od 1260. do 1480. godine). Povijesni prilozi, 50, 2016, 233–259.
- Krekić, B. (2007):** Dubrovnik and Venice in the thirteenth and fourteenth century: A short survey. Unequal Rivals: Essays on Relations between Dubrovnik and Venice in the thirteenth and fourteenth centuries. Zagreb-Dubrovnik, Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 9–46.
- Krekić, B. (1997):** Dubrovnik: a Mediterranean Urban Society, 1300–1600. Aldershot Brookfield, Variorum.
- Krekić, B. (1996):** Venezia e l'Adriatico. U: Cracco, G., Arnaldi, G. & A. Tenenti (ur.): Storia di Venezia. La formazione dello Stato Patrizio, 3. Roma, Istituto per la Enciclopedia Italiana, 51–85.
- Lonza, N. (2018):** Mletačka vlast nad Dubrovnikom u ranom 13. stoljeću i “zakupno kneštvo” Giovannija Dandola (oko 1209–1235). Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku, 56, 1, 43–86.
- Ljubić, Š. (ur.) (1868a):** Ob odnošajih dubrovačke sa mletačkom republikom tja do g. 1358. Zagreb, JAZU, 5.
- Ljubić, Š. (ur.) (1868b):** Listine o odnošajih između južnog Slavenstva i Mletačke Republike, I. Zagreb, JAZU.
- Ljubić, Š. (ur.) (1872):** Listine o odnošajih između Južnoga Slavenstva i Mletačke Republike, III. Zagreb, JAZU.
- Madden, T. (2006):** Enrico Dandolo and the Rise of Venice. Baltimore, Maryland, JHU Press.
- Masè, F. (2002):** Modèles de colonisation vénitienne: acquisition et gestion du territoire urbain en Méditerranée orientale (XIe–XIIIe siècles). Actes des congrès de la Société des historiens médiévistes de l'enseignement supérieur public. Madrid, 33e congrès.

- Mihelič, D. (2011):** Sporazumi o mejah srednjeveških mestnih teritorijev (Piran in njegovi sosedje). *Histria – the Istrian Historical Society review*, 37–59.
- Miller, W. (1908):** *The Latins in the Levant: A History of Frankish Greece (1204–1566)*. London, John Murray.
- Miller, S. M. (2007):** *Venice in the East Adriatic: Experiences and Experiments in Colonial Rule in Dalmatia and Istria (c. 1150–1358)*, doktorska disertacija. Stanford, Stanford University.
- Minotto, S. (1892):** *Documenta ad Forumiulii, Istriam, Goritiam, Tergestum spectantia 1*. *Atti e memorie della Società istriana di archeologia e storia patria*, 8, 3–47.
- Mitis, S. (1925):** *Storia dell'isola di Cherso-Ossero dal 476 al 1409*. *Atti e memorie della Società istriana di archeologia e storia patria*, 37, 75–200.
- Mitis, S. (1933):** *Cherso ed Ossero sotto la Serenissima*. Parenzo, Tip. di Gaetano Coana.
- Mlacović, D. (2012):** *The Nobility and the Island. The Fall and Rise of the Rab Nobility*. Zagreb, Leykam.
- Molmenti, P. (1888):** *Poviest Venecije u životu privatnom od njezina osnutka do propasti republike*. Senj, H. Luster.
- Morteani, L. (1886):** *Notizie storiche della città di Pirano*. Trieste, L. Herrmanstorfer.
- Mueller, R. (1996):** *Aspects of Venetian Sovereignty in Medieval and Renaissance Dalmatia*. U: Dempsey, C. (ur.): *Quattrocento Adriatico. Fifteenth-Century Art of the Adriatic Rim*. Bologna, Nuova Alfa, 9–57.
- Muir, E. (1995):** *Idee, riti, simboli del potere*. U: Cracco, G. & G. Ortalli: *Storia di Venezia dalle origini alla caduta della Serenissima, II - L'età del Comune*. Roma, Istituto della Enciclopedia Italiana.
- Muratori, L. A. (1728):** *Andreae Danduli Chronicon Venetum*, Raccolta degli italiani storici, 12. Mediolani, Typographia societatis palatinae.
- Naratovich, P. (ur.) (1853–1861):** *Storia documentata di Venezia di S. Romanin*. Padova, Pietro Naratovich editore.
- Nicol, D. M. (1992):** *Byzantium and Venice: A Study in Diplomatic and Cultural Relations*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Ortalli, G. & O. Schmitt (ur.) (2009):** *Balceni occidentali, Adriatico e Venezia fra tredicesimo e diciottesimo secolo / Der westliche Balkan, der Adriaarum und Venedig (13.–18. Jahrhundert)*. Vienna, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.
- Ortalli, G., Cracco, G., Gozzi, G. & M. Knäpton (2007):** *Povijest Venecije 1*. Zagreb, Antibarbarus.
- Ortalli, G. (1998–1999):** *Venezia nel secolo di Federico II. Modelli statuali e politica mediterranea*. *Atti dell'Istituto Veneto di Scienze, Lettere ed Arti. Classe di Scienze Morali, Lettere ed Arti*, 157, 409–447.
- ÖNB – Österreichische National Bibliothek.** Barbaro, M.: *Famiglie nobili venete*. 1563. MS Lat. 6155–6156.
- Öztürkmen, A. (2002):** *From Constantinople to Istanbul: Two Sources on the Historical Folklore of a City*. *Asian Folklore Studies*, 61, 2, 271–294.
- Pozza, M. (1982):** *I Badoer: Una famiglia veneziana dal X al XIII secolo*. Collana della Facoltà di Lettere e Filosofia dell'Università di Venezia, *Materiali e Ricerche*, 3. Padua, Francisci.

- Pozza, M. (1988):** Podestà e funzionari veneziani a Treviso e nella Marca in età comunale. Istituzioni, società e potere nella marca trevigiana e veronese (secoli XIII–XIV). Sulle tracce di G. B. Verci, *Studi storici*, fase, 199–200, 291–303.
- Pozza, M. (2004):** I patti con l'Impero latino di Costantinopoli 1205–1231. Roma, Viella.
- Praga, G. (1926):** Baiamonte Tiepolo dopo la congiura. Atti e memorie della Società Dalmata di storia patria, 1, 40–100.
- Praga, G. (1972):** Zaratini e Veneziani nel 1190. La battaglia di Treni. Atti e memorie della Società Dalmata di Storia Patria, 10, 159–174.
- Prelog, M. (2007):** Poreč, grad i spomenici. Zagreb, Institut za povjest umjetnosti.
- Pusterla, G. (1891):** I rettori di Egida "Giustinopoli, Capo d'istria". Capodistria, Cobol & Priora.
- Radossi, G. (2005):** Notizie storico-araldiche di Montona in Istria. Atti, 35, 143–287.
- Rizzi, A. (2015a):** I rettori veneziani in Istria e Dalmazia. Atti, Centro di Ricerche Storiche, Rovigno, XLV, 375–391.
- Rizzi, A. (ur.) (2015b):** Le commissioni ducali ai rettori d'Istria e Dalmazia (1289–1361). Roma, Viella.
- Salvatori, E. (2012):** Albertino Morosini. Dizionario Biografico degli Italiani, 77.
- SD (2002):** Statut grada Dubrovnika. U: Šoljić, A., Šundrica, A. & I. Veselić. Dubrovnik, Državni arhiv u Dubrovniku.
- Schulz, J. (1993):** The Houses of the Dandolo: A Family Compound in Medieval Venice. *Journal of the Society of Architectural Historians*, 52.
- Smičiklas, T. (ur.) (1905):** Codex diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae, 3. Zagreb, JAZU.
- Smičiklas, T. (ur.) (1905):** Codex diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae, 4. Zagreb, JAZU.
- Smičiklas, T. (ur.) (1908):** Codex diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae, 6. Zagreb, JAZU.
- Smiljanić, F. (1997):** Iz urbane topologije srednjovjekovnog Zadra. *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 35, 379–384.
- Stefani, F. (1872):** I conti feudali di Cherso e Ossero. *Note e documenti. Arch. veneto*, III, 1, 11–13.
- Steno, M. (1910):** Venice in the Thirteenth and Fourteenth Centuries: A Sketch of Venetian History From the Conquest of Constantinople to the Accession of Michele Steno, A. D. 1204–1400. Hodgson, F. C.
- Šišić, F. (1900):** Zadar i Venecija od godine 1159. do 1247. Zagreb, JAZU.
- Štefánik, M. (2008):** The Morosinis in Hungary under King Andrew III and the Two Versions of the Death of the Queen of Hungary Tommasina. *Historický časopis*, 56, Supplement.
- TOPOS – Topografija vlasti: istočnojadranski gradovi u srednjovjekovnim prostorima vlasti.** <http://topos.s11.novenaweb.info/> (zadnji pristup: 16.02.2021).
- Vergottini, de G. (1949):** L'Impero e la 'fidelitas' delle città istriane verso Venezia. Atti e memorie della Società Istriana di Archeologia e Storia Patria, 53, 87–104.
- Zorzi, A. (2004):** Histoire de Venise, La République du Lion. Paris, Perrin.